

Ὁ Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ οἱ Λατῖνοι

ΠΡΩΤ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Κ. ΠΡΙΓΚΙΠΑΚΗ*

Ἡ προσωπικότητα τοῦ λόγιου μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀπόκαυκου (1153/60-1232)¹, μᾶς ἀπὸ τῆς σημαντικότερης ἐκκλησιαστικῆς φυσιογνω-

* Ὁ π. Εὐάγγελος Κ. Πριγκιπάκης εἶναι Διδάκτορας τοῦ Τομέα Πατερικῶν Σπουδῶν, Ἱστορίας Δογματῶν καὶ Συμβολικῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο του βλ. συνοπτικὰ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Περὶ συνουκισμοῦ τῶν Ἰωαννίνων», *ΔΙΕΕ* 3 (1889), σ. 451-455. VASILJEVSKIJ V.G., «Epirotica saeculi XIII», *VV* 3 (1896), σ. 233-299. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ Α., *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμητικῆς Σταχυολογίας, Α΄*, St. Petersburg 1891, σ. 119-125. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ἀθηναϊκὰ ἐκ τοῦ ιβ' καὶ ιγ' αἰῶνος», *Ἀρμονία* 3 (1902), σ. 209-224, 273 καὶ 294. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ἐπιγράμματα Ἰωάννου Ἀποκαύκου», *Ἀθηνᾶ* 15 (1903), σ. 463-478. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Δυρραχινᾶ», *BZ* 14 (1905), σ. 568-574. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Κανονικαὶ πράξεις Γεωργίου Βαρδάνη καὶ Ἰωάννου Ἀποκαύκου περὶ κληρονομικῆς ὑποθέσεως Θεοδώρου Διαβατηνοῦ», *ΕΦ* 4 (1909), σ. 62-67. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Κερκυραϊκὰ. Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ Γεώργιος Βαρδάνης», *VV* 13 (1909), σ. 334-351. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Συνοδικὰ Γράμματα Ἰωάννου Ἀποκαύκου», *Βυζαντις* 1 (1909), σ. 3-30. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ Νικήτας Χωνιάτης», *ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι τῆς καθηγεσίας Κ.Σ. Κόντου. Φιλολογικὰ διατριβαί*, Ἀθῆναι 1909, σ. 379-383. RÉTRIDÈS J., «Jean Apocaucos. Lettres et autres documents inedits», *BIARC* 14 (1909), 69-100. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ Α., *Noctes Retropolitanæ. Sbornik vizantijskich tekstov XII-XIII*, St. Petersburg 1913. WELLNHOFER M., *Johannes Apokaukos, Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155-1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epirus unter Michael Dukas und Theodoros Komnenos*, Freising 1913. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου. Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους κατὰ τὸν ἸΓ' Αἰῶνα*, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1923. ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν.Β., *Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204-1453). Φραγκοκρατία καὶ Παλαιολόγοι Χρόνοι, Τεύχ. Α΄, Ὁ δέκατος τρίτος αἰὼν*, Ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 44-62. BEES N.A.-BEES SEFERLI E., «Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropoliten von Naupaktos (in Aetolien)», *BNJ* 21 (1976), σ. 57-160. FÖGEN M.T., «Rechtsprechung mit Aristophanes», *Rechtshistorisches Jurnal* 1 (1982), σ. 74-82. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ein heisses Eisen», *Rechtshistorisches Jurnal* 2 (1983), σ. 85-96. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ein ganz gewöhnlicher Mord», *Rechtshistorisches Jurnal* 3 (1984), σ. 71-81. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ βίου καὶ τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου*, Ἀθήνα 1988. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ Α., «Ἡ χρονολόγησι τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐγγράφων τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου», *Ἐγνατία* 4 (1993/94), σ. 143-168. AN-

μίες τοῦ 13^{ου} αἰ., προσέλκυσε ἀπὸ νωρὶς τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἔρευνας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει μελετηθεῖ καὶ ἀναλυθεῖ ἐνδελεχῶς μέχρι σήμερα ἡ πλειονότητα τῶν πτυχῶν της², ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὅμως δὲν ἔχει διερευνηθεῖ καὶ φωτιστεῖ ἀκόμη ἐπαρκῶς ἐκείνη πὺν ἀφορὰ τῆ στάση του ἀπέναντι στοὺς «Λατίνους»³ ἢ «Ἴτα-

GOLD M., *Church and Society in Byzantium under the Comneni 1081-1261*, Cambridge 1995, σ. 213-232. ΓΑΛΙΩΝΗ ΑΙΚ., *Γεώργιος Βαρδάνης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐποχῆς του*, Διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 324 ἔξ. ΛΑΠΠΑ Ν.Α., *Πολιτικὴ Ἱστορία τοῦ Κράτους τῆς Ἡπείρου κατὰ τὸν 13^ο αἰ.*, Διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 102-103.

2. Εἰδικότερα γι' αὐτὲς βλ. ΚΙΣΣΑ Σ., «Σχόλια σὲ ἕνα Σιγίλλο τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, μητροπολίτη Ναυπάκτου», ἐν *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Στυλιανοῦ Πελεκανίδη, Μακεδονικά* (παρ.) 5 (1983), σ. 167-196. ANGOLD M., «Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία καὶ τὰ προβλήματα τοῦ γάμου. Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, μητροπολίτη Ναυπάκτου», *Δωδώνη* 17 (1988), σ. 179-194. ΚΑΤΣΑΡΟΥ Β., «Ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ στοῦ «Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου». Ἡ μαρτυρία τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου», ἐν Χρ. Ἀγγελίδη (ἐπιμ.), *Πρακτικὰ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου: Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στοῦ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση*, ΕΙΕ/ΚΒΕ, Ἀθήνα 1989, σ. 631-674. ΚΑΤΕΡΕΛΟΣ Ε., *Die Auflösung der Ehe bei Demetrios Chomatianos und Johannes Apokaukos. Ein Beitrag zur byzantinischen Rechtsgeschichte des 13. Jahrhunderts*, (Diss.), Frankfurt a. M. 1992. ΣΑΒΒΙΔΗ Α.Γ.Κ., «Ἡ Ναύπακτος ἀπὸ τὰ πρωτοβυζαντινὰ χρόνια ὡς τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση τοῦ 1499. Ἱστορικὸ διάγραμμα», ἐν Τοῦ Αὐτοῦ, *Μελετήματα Βυζαντινῆς Πρωσοπογραφίας καὶ Τοπικῆς Ἱστορίας. Ἀνατύπωση ἄρθρων 1981-1991*, Ἀθήνα 1992, σ. 435-436. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., «Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ ἀρχαῖοι Ἕλληνες», ἐν Ε. Χρυσοῦ (ἐπιμ.), *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου* (Ἄρτα 27-31 Μαΐου 1990), Ἀθήνα 1993, σ. 551-557. ΚΑΤΕΡΕΛΟΣ Ε.-Κ., *Ἡ κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου κατὰ τὴν περίοδο 1204-1235*, Διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 39-47. ΚΑΤΣΑΡΟΥ Β., «Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ ἡ σχέση του μὲ τὴν ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του», ἐν *Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου: Μεσαιωνικὴ Ἡπείρος* (Ἰωάννινα 17-19 Σεπτεμβρίου 1999), Ἰωάννινα 2001, σ. 123-149.

3. Προκρίνουμε τὸν ὄρο Λατῖνοι, καθὼς «χρησιμοποιῶταν ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς γιὰ νὰ προσδιορίσει τοὺς λαοὺς τῆς Δύσης, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποῦ ἀνήκαν ἐθνικὰ καὶ πολιτικά». ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ Ε., *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, μτφ. Τ. Δρακοπούλου, ἐκδ. Ἀργαῶ, (Ἀθήνα) 1977, σ. 93. Γιὰ τὴν ὀρολογία προσδιορισμοῦ τῶν δυτικῶν κατὰ τὴν περίοδο πὺν ἔζησε ὁ Ἀπόκαυκος βλ. γενικότερα ἐν Ε. Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, σ. 87-101. ANGOLD M., «Greeks and the Latins after 1204. The Perspective of Exile», ἐν Β. Arbel-B. Hamilton-D. Jakoby (eds), *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, New York 1989, σ. 63-86. NICOL D.M., *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου 1261-1453*, μτφ. Σ. Κομνηνοῦ, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1996, σ. 22 ἔξ. LOCK P., *Οἱ Φράγκοι στοῦ Αἰγαῖο 1204-1500*, μτφ. Γ. Κουσουνέλου, ἐκδ. Ἐνάλιος, Ἀθήνα 1995, σ. 321 ἔξ. Angold M., *Church and Society in Byzantium under the Comneni*, σ. 505 ἔξ. ΚΑΖΗΔΑΝ Α., «Latins and Franks in Byzantium. Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century», ἐν Α.Ε. Laiou-R.-P. Mottahedeh (eds), *The Crusades from the Perspective of By-*

λους» όπως ονομάζει τους δυτικούς εμπόρους, ιεραποστόλους και επιδρομείς στην Ανατολή, κάτι που θα αποτελέσει και το αντικείμενο της παρούσας μελέτης⁴.

Ἄν και λόγω τοῦ χαρακτήρα τοῦ συγγραφικοῦ τοῦ ἔργου⁵, τὸ ὁποῖο συγκροτεῖται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ ἐπιστολές και ἄλλα συνοδικὰ ἢ κανονικῆς φύσεως σύντομα κείμενα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθεῖ ὀλοκληρωμένη θεολογικὴ διδασκαλία γενικότερα και εἰδικότερα ὅσον ἀφορᾷ τὸ Ρωμαιοκαθολικισμὸ καθὼς σ' αὐτὸ περιλαμβάνονται ἐλάχιστα, μεμονωμένα και ἀποσπασματικά στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὅμως θεωροῦμε ὅτι εἶναι ἐπαρκῆ και γι' αὐτὸ ἱκανὰ νὰ διαφωτίσουν και νὰ προσδιορίσουν μὲ σαφήνεια και πληρότητα τὴν ἀρνητικὴ εἰκόνα και τὴν ἀνάλογη στάση ποῦ εἶχε διαμορφώσει γιὰ τοὺς Λατίνους, ἢ ὁποῖα συνιστᾷ ταυτόχρονα ἔκφραση, ἀποτύπωση και ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἀρνητικοῦ κλίματος ποῦ εἶχε ἐπικρατήσει γενικὰ γι' αὐτοὺς στὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 11^ο αἰ. και εἰδικότερα στὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ἔζησε και ἔδρασε ὁ ἴδιος μετὰ τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} μέχρι και τὶς τρεῖς πρώτες δεκαετίες τοῦ 13^{ου} αἰ.⁶, ἀρχικὰ στὴν Κωνστα-

zantium and the Muslim World, Washington 2001, σ. 83-100. OSSWALD B., «The Ethnic Composition of Medieval Epirus», ἐν S.G. Ellis-L. Klusakova (eds), *Imaging Frontiers, contesting identity*, Pisa 2007, σ. 142-143 (τὸ ἄρθρο σὶς σελ. 125-155).

4. Γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ παρουσιάζει ἡ διερεύνηση τοῦ ὑπὸ ἐξέταση θέματος στὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία βλ. δειγματοληπτικὰ τὴ μελέτη γιὰ τὸν σύγχρονο τοῦ Ἀπόκωνου, πατριάρχη Γερμανὸ Β', τοῦ Χρ. Ἀραμπιτζή, «Ὁ πατριάρχης Γερμανὸς Β' και ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία», *Βυζαντικά* 21 (2000), σ. 244-264.

5. Τὸ ἔργο του ἀποτελεῖται ἀπὸ δημόσιου χαρακτήρα ἔγγραφα, σχέδια χρυσοβούλλων, συνοδικές πράξεις, ἔγγραφα νομικοῦ περιεχομένου ποῦ ἀφοροῦν τὸ οἰκογενειακὸ ἢ ἰδιωτικὸ δίκαιο, ἐπιγράμματα και ἐπιστολές, οἱ ὁποῖες και συγκροτοῦν τὸν κύριο ὄγκο του. Ἀπαραίτητη κρίνεται πλέον σήμερα, μετὰ ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ προεργασία ἰδίως τῶν Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ν. Βέη και Κ. Λαμπρόπουλου, ἢ συνολικὴ κριτικὴ ἔκδοση και ἐνιαία παρουσίαση τοῦ διάσπαρτου συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου. Γι' αὐτὸ βλ. ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Ε.-Κ., *Ἡ κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, σ. 43 ἔξ. Εἰδικότερα βλ. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκωνος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 5 ἔξ. και 126 ἔξ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν.Β., *Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204-1453)*, σ. 56 ἔξ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκωνος*, σ. 90 ἔξ. Σὲ συλλογὴ τοῦ ἔργου του προέβη πρὸ ἐτῶν ἡ Μονὴ Μεταμορφώσεως Σωτήρος Σκάλας Ναυπακτίας, ἢ ἔκδοση τοῦ ὁποῖου ἔχει ὅμως μόνο χρηστικὴ ἀξία.

6. Γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῆς περιόδου ἀπὸ τὸν 11^ο μέχρι και τὸ 13^ο αἰ. βλ. συνοπτικὰ OSROGORSKY G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, Γ'*, μτφ. Ἰ. Παναγόπουλου, ἐκδ. Βασιλόπουλου, Ἀθήνα 1989, σ. 18 ἔξ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Ι.Ε., *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, Γ'*, *Ἱστορία Ὑστερας Βυζαντινῆς περιόδου (1081-1453). Μέρος Ι, Τελευταῖες λάμψεις (1081-1204)*, Θεσσαλονικὴ 1991, σ. 13 ἔξ. HUSSEY J.M., «Οἱ τελευταῖοι Μακεδόνες, οἱ Κομνηνοὶ και οἱ Ἄγ-

ντινούπολη και κατόπιν στο ὑπό σύσταση κράτος τῆς Ἡπείρου⁷.

Ἡ διαμόρφωση, ἐνίσχυση και ἀποκρυστάλλωση τῆς ἀρνητικῆς στάσης τοῦ Ἀποκαυκου ἐναντι τῶν Λατίνων ὀφείλεται, ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, σὲ τέσσερις παράγοντες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ πρῶτος σχετίζεται μὲ τὸ ἀντιλατινικὸ περιβάλλον στοῦ ὁποῖο ἀνδρώθηκε πνευματικά, ὁ δεῦτερος μὲ τὶς θεολογικὲς ἀποκλίσεις τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία⁸, ὁ τρίτος μὲ τὴν ὀδυνηρὴ ἐμπειρία τὴν ὁποία βίωσε ὡς κληρικὸς στὴν Κωνσταντινούπολη και τὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὰ δεινὰ πού ἐπέφεραν οἱ Λατῖνοι στοῦ κράτος και τὴν Ἐκκλησία και, τέλος, ὁ τέταρτος ἢ συμπόρευσὴ του μὲ τὴν πολιτικὴ τῶν ἀντιλατίνων ἀρχόντων τῆς Ἡπείρου.

γελου», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Α΄, Τὸ Βυζάντιο και οἱ γείτονές του*, μτφ. Ν. Σαούλ, ἐκδ. Μέλισσα, χ.τ. 1979, σ. 165-204. NICOL D.M., *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου*, σ. 15 ἐξ. και ΣΑΒΒΙΔΗ Α.Γ.Κ., *Βυζαντινὰ στασιαστικά και αὐτονομοστικά κινήματα στὰ Δωδεκάνησα και στὴ Μικρὰ Ἀσία 1189-c.1240 μ.Χ.*, Ἀθήνα 1987, σ. 99-169.

7. Γιὰ τὰ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν ὑπαρξη, τὴν ἱστορία, τὴν ὀνομασία τοῦ κράτους και τὸν τίτλο τῶν ἀρχόντων του βλ. ἐιδικότερα STIERNON L., «Les origines du despotat d'Épire», *REB* 17 (1959), σ. 90-126. LOENERTZ R.J., «Aux origines du Despotat d'Épire et la principaute d'Achaïe», *Byzantion* 43 (1973), σ. 360-394. SETTON K.M., *The Papacy and the Levant, I*, σ. 25. NICOL D.M., *Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου. Μία συνεισφορά στὴν Ἱστορία τῆς Ἑλλάδας κατὰ τὸ Μεσοαἰῶνα*, ἐκδ. Ἑλληνικὴ Εὐρωεκδοτικὴ, Ἀθήνα χ.χρ., σ. 9 ἐξ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία και οἱ αὐτοκράτορες Ἑλλάδος και Λατίνων», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Α΄, Τὸ Βυζάντιο και οἱ γείτονές του*, μτφ. Ν. Σαούλ, ἐκδ. Μέλισσα, χ.τ. 1979, σ. 236 ἐξ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Πρόσφατες ἐρευνες γιὰ τὶς ἀπαρχές τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ* 22 (1980), σ. 39-48. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261)», *IEE* 9 (1980), σ. 97. PRINZING G., «Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Doukas», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ* 24 (1982), σ. 73-120 και 25 (1983), σ. 37-112. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Das Kaisertum im Staat von Epiros. Propagierung, Stabilisierung und Viervall», ἐν Ε. Χρυσοῦ (ἐπιμ.), *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου (Ἄρτα 27-31 Μαΐου 1990)*, Ἀθήνα 1993, σ. 17-30. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ Α., «Τὸ ἀξίωμα τοῦ “Δεσπότη” και τὰ δεσποτικά ἐγγράφα τῆς Ἡπείρου» ἐν *Πρακτικὰ τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου: Μεσαιωνικὴ Ἡπειρος (Ἰωάννινα 17-19 Σεπτεμβρίου 1999)*, Ἰωάννινα 2001, σ. 73-97. ΛΑΠΠΑ Ν.Α., Πολιτικὴ Ἱστορία τοῦ Κράτους τῆς Ἡπείρου κατὰ τὸν 13^ο αἰ., σ. 60 ἐξ. Ἐπίσης OSROGORSKY G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, Γ΄*, σ. 108 ἐξ. και 308. FINE J.V.A., *The Late Medieval Balkans. A critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan 1994 (2003), σ. 65 ἐξ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ Α., «The political Ideology of the State of Epiros», ἐν Α.Ε. Laiou (ed.), *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe Croisade et ses conséquences*, (Réalites Byzantines 10), Paris 2005, σ. 311-323.

8. Βλ. γι' αὐτὸ και ZIZIOULAS J., Metr. of Pergamon, «Efforts Toward the Union of the Churches after the Fourth Crusade», ἐν Α.Ε. Laiou (ed.), *Urbs Capta*, σ. 345-354.

1. Τὸ ἀντιλατινικὸ περιβάλλον τοῦ Ἀπόκαυκου

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ ἀντιλατινισμὸς ὑπῆρξε μετὰ τὸν 11^ο αἰ. ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτικοῦ κλίματος στὴν Ἀνατολὴ καὶ εἰδικότερα στὴν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας⁹, κἀτι πὺ ἐπηρέασε ἀποφασιστικὰ ὁπωσδήποτε καὶ τὴν ἔναντι τῶν δυτικῶν στάση τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε καὶ ἀνδρώθηκε περὶ τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰ.¹⁰ σὲ ἓνα περιβάλλον σχεδὸν ἐχθρικό γιὰ τοὺς Λατίνους¹¹, ὅπως ἦταν αὐτὸ στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὴν ἀντιλατινική του στάση ὅσον ἀφορᾷ τὶς θεολογικὲς διαφορὲς μὲ τὴν «πρεσβυτέρα Ρώμη» πρέπει νὰ καλλιέργησε καὶ νὰ ἐνίσχυσε ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία¹²

9. Τὸ ἀντιλατινικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς ἀποτυπώνεται ἔντονα στὶς πηγές. Γι' αὐτὸ βλ. ASDRACHA C., «L'image de l'homme occidental à Byzance. Le témoignage de Kinnamos et de Choniatès», *Byzantinoslavica* 44 (1983), σ. 31-40. REINISCH D.R., «Ausländer und Byzantiner im Werk der Anna Komnena», *Rechtshistorisches Jurnal* 8 (1989), σ. 257-274. Arbel B.-Hamilton B.-Jakoby D. (eds), *Latins and Greeks*, σ. 69 ἔξ. ACKERMANN U., *Die Eroberung Konstantinopels*, σ. 6 ἔξ. ANGOLD M., *Church and Society in Byzantium under the Comneni*, σ. 505 ἔξ. ΔΗΜΟΥ Β., *Ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ*, Ἰωάννινα 1995, σ. 49 καὶ 65. KOLBABA T.-M., *The Byzantine Lists. Errors of the Latins*, Illinois 2000, σ. 9 ἔξ. KAZHDAN A., «Latins and Franks in Byzantium. Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century», ἐν A.E. Laiou-R.-P. Mottahedeh (eds), *The Crusades*, σ. 85 ἔξ. ΓΟΥΝΑΡΙΑ Η Π., «Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων», ἐν Ν.Γ. Μοσχονά (ἐπιμ.), *Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος*, [ΕΙΕ/ΙΒΕ. Τὸ Βυζάντιο Σήμερα 5], Ἀθήνα 2008, σ. 43-60.

10. Ὁ χρόνος τῆς γέννησής του τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1153 καὶ 1160. Γι' αὐτὸ βλ. WELLNHOFER M., *Johannes Apokaukos*, σ. 6. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 18. ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν.Β., *Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204-1453)*, σ. 46 σημ. 10. BECK H.-G., *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München 1959, σ. 708. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 40 ἔξ. ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Ε.-Κ., *Ἡ κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, σ. 39.

11. Γιὰ τὴ στάση τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀπόκαυκου ἔναντι τῶν Λατίνων βλ. NICOL D., «The Byzantine View of Western Europe», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 8 (1967), σ. 1-20. HUSSEY J.M., «Οἱ τελευταῖοι Μακεδόνες, οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Ἄγγελου», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Α'*, σ. 199 ἔξ. HUNGER H., *Graeculus perfidus-Ἰταλὸς Ἰταμὸς. Il senso dell'alterita nei rapporti greco-romani et italo-bizantini. Con un' introduzione di O. Kresten*, Roma 1987. ΓΟΥΝΑΡΙΑ Η Π., «Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν», *Σύμμεικτα* 9Α (1994), σ. 157-171. Γενικότερα ἐπ' αὐτοῦ βλ. KOLBABA T.M., «Latin and Greek Christians», ἐν T.F.X. Noble-J.M.H. Smith (eds), *The Cambridge History of Christianity, vol. 3, Early medieval Christianities c.600-c.1100*, Cambridge 2008, σ. 213-229.

12. Τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῆς παιδείας πὺ κατεῖχε προκύπτει σαφῶς ἀπὸ τὸ ἔργο του. Εἰδικότερα γι' αὐτὸ βλ. WELLNHOFER M., *Johannes Apokaukos*, σ. 6. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκαυ-*

πού προσέλαβε ὡς γόνος εὐπορης οἰκογένειας¹³ τῆς Πόλεως, τῆς ὁποίας ἀναπόσπαστο στοιχεῖο¹⁴ ἦταν ἡ ἐνασχόληση μὲ τὰ ζητήματα πού ἀφοροῦσαν τὶς λατινικὲς καινοτομίες, ὅπως οἱ ἀντιλήψεις γιὰ τὸ παπικὸ πρωτεῖο, τὰ ἄζυμα καὶ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹⁵.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὶς σπουδὲς καὶ τὴ χειροτονία του σὲ διάκονο πρὶν τὸ 1187 στὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸν ἐκεῖ μητροπολίτη καὶ θεῖο¹⁶ του Κωνσταντῖνο Μανασ-

κος Μητροπολίτης Ναυπάκτου, σ. 18-19. ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν.Β., *Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204-1453)*, σ. 44-46. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκτανκος*, σ. 40 ἔξ. καὶ ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Ε.-Κ., *Ἡ κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, σ. 39 ἔξ.

13. ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν.Β., *Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204-1453)*, σ. 44 καὶ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκτανκος*, σ. 36-37.

14. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς παρεχόμενης θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας στὴν αὐτοκρατορία καὶ εἰδικὰ στὴν Κωνσταντινούπολη βλ. γενικῶς FUCHS H., *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, Berlin 1926. HUSSEY J.M., *Church and Learning in the Byzantine Empire 867-1185*, London 1937. MARROU H.-I., *Histoire de l' éducation dans l' antiquité*, Paris 1948². BROWNING R., «The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century», *Byzantion* 32 (1962), σ. 167-202 καὶ 33 (1963), σ. 11-40. ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ Α., *Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων κατὰ τὸ ἸΒ' αἰῶνα εἰς τὸ βυζάντιον καὶ ὁ Ὅμηρος*, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Ἐν Ἀθήναις 1971. SPECK P., *Die kaiserliche Universität von Konstantinopel*, München 1973. CONSTANTINIDES C.N., *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, Nicosia 1982. LEMERLE P., *Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς. Σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ὡς τὸν 10^ο αἰῶνα*, μτφ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ἐκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1985². ΚΑΤΣΑΡΟΥ Β., *Ἰωάννης Κασταμονίτης*, σ. 163 ἔξ. ΚΟΥΡΟΥΣΗ Σ.Ι., *Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Παιδείας, τεύχ. Β'*, *Ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία ἐν Βυζαντίῳ ἀπὸ τοῦ ε' αἰῶνος. Πανεπιστημιακαὶ Παραδόσεις*, Ἐν Ἀθήναις 1990. ΦΟΥΣΚΑ Κ.Μ., *Ὁ Νικόλαος Μεθόνης καὶ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ περὶ θείας Εὐχαριστίας*, Ἀθήναι 1992, σ. 73 ἔξ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκτανκος*, σ. 40-48. ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Ε.-Κ., *Ἡ κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, σ. 39-41.

15. Γι' αὐτὸ βλ. εἰδικὰ KOLBABA T.-M., «The Orthodoxy of the Latins in the Twelfth Century», ἐν A. Louth-A. Casiday (eds), *Byzantine Orthodoxies. Papers from the Thirty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Durham, 23-25 March 2002*, Aldershot 2006, σ. 201 ἔξ.

16. «ἠνίκα νεάζων μὲν ἦν ἐν διακόνοις ἐγώ, ὑπεδρῆστευον δὲ ἐν γραφαῖς τῷ θείῳ μου ἐκείνῳ τῷ Ναυπάκτου, τῷ Μανασσῆ» *Τῷ Κερκύρας*, 10, ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, «Κερκυραϊκά. Ἰωάννης Ἀπόκτανκος καὶ Γεώργιος Βαρθάνης», *VV* 13 (1906), σ. 351. Ἐπίσης βλ. WELLNHOFER M., *Johannes Arokaukos*, σ. 6-7. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκτανκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 19. BEES N.A., «Manassis, der Metropolit von Naupaktos ist indentsch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manassis», *BNJ* 7 (1930), σ. 130. ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν.Β., *Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204-1453)*, σ. 46. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκτανκος*, σ. 60. ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Ε.-Κ., *Ἡ κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, σ. 41.

σή¹⁷, κοντά στον οποίο εργάστηκε για λίγο διάστημα ως γραμματέας, πρέπει να βίωσε έντονα όπωσδήποτε τις τραγικές συνέπειες της λατινικής βιαιότητας έναντι των ορθοδόξων των κατακτημένων περιοχών του δυτικού έλλαδικού χώρου, κάτι που αποτέλεσε σοβαρότατη άφορη για την έμπέδωση της άρητικής του στάσης έναντι των Λατίνων, ή όποια πρέπει να ένισχύθηκε άκόμη περισσότερο μετά την πρόσληψή του στην πατριαρχική γραμματεία στην Κωνσταντινούπολη¹⁸, όπου παρέμεινε τουλάχιστον μία δεκαετία μέχρι την έκλογή του στο μητροπολιτικό θρόνο της Ναυπάκτου τó 1199/1200¹⁹. Η παραμονή και ή έκκλησιαστική του δραστηριοποίηση στην πρωτεύουσα είναι βέβαιο ότι τον κατέστησε κοινώνό των άποτυχημένων προσπαθειών για διάλογο, συνδιαλλαγή και ύτέρβαση των θεολογικών διαφορών με τη Ρώμη, άλλα και των θλιβερών εις βάρος της άυτοκρατορίας γεγονότων του τέλους του 12^{ου} αί. με πρωταγωνιστές τους Λατίνους, των όποιών ή έμπορική και κυρίως ή πολεμική δραστηριότητα έπέφερε την ταχύτερη κατάρρευσή της, με κορυφαίο γεγονός την άλωση της γενέτειράς του τó 1204, συνέπεια της όποιας ύπήρξε ή κατάκτηση του μεγαλύτερου μέρους των έδαφών του έλλαδικού χώρου²⁰, ή εκδίωξη του όρθοδόξου κλή-

17. Περί αυτού ειδικότερα βλ. BEES N.A., «Manassis, der Metropolit von Naupaktos ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manassis», *BNJ* 7 (1930), σ. 119-130 και ΣΑΒΒΙΔΗ Α.Γ.Κ., «Η Ναύπακτος από τά πρωτοβυζαντινά χρόνια ως την όθωμανική κατάκτηση του 1499. Ιστορικό διάγραμμα», έν Του Αυτόυ, *Μελετήματα Βυζαντινής Προσωπογραφίας*, σ. 433 και Ο. Lampsidis, «Zur Biographie von Konstantin Manasses und zu Seiner Chronik Synopsis», *Byzantium* 58 (1988), σ. 97-111. Έπίσης Ο. Lampsidis (ed.), *Constantini Manassis, Breviarium Chronicum*, έκδ. Άκαδημίας Άθηνών, Athens 1996, pp. 527 και Ό. Λαμφίδου (έπιμ.), *Κωνσταντίνου Μανασσή, Σύνοψις Χρονική*, έκδ. Κανάκη, Άθήνα 2003, σσ. 626.

18. Τις ύπηρεσίες του ως πατριαρχικός γραμματέας προσέφερε προφανώς επί των πατριαρχών Βασιλείου Καματερού (1183-1186), Νικήτα Μουντάνη (1186-1189), Γεωργίου Ξιφιλίνου (1191-1198) και Έωάννου Καματερού (1198-1206). Βλ. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Έωάννης Άπόκαυκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 19-20. ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν.Β., *Βυζαντινή Γραμματολογία (1204-1453)*, σ. 46. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Έωάννης Άπόκαυκος*, σ. 60-62. ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Ε.-Κ., *Η κανονική δικαιοδοσία του Οίγουμενικού Πατριαρχείου*, σ. 412-42.

19. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Έωάννης Άπόκαυκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 19-20. ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν.Β., *Βυζαντινή Γραμματολογία (1204-1453)*, σ. 46-47. BECK H.-G., *Kirche und theologische Literatur*, σ. 708. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Έωάννης Άπόκαυκος*, σ. 62 έξ. ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Ε.-Κ., *Η κανονική δικαιοδοσία του Οίγουμενικού Πατριαρχείου*, σ. 42. Για τη Ναύπακτο ειδικότερα βλ. ΣΑΒΒΙΔΗ Α.Γ.Κ., «Η Ναύπακτος από τó πρωτοβυζαντινά χρόνια ως την όθωμανική κατάκτηση του 1499. Ιστορικό διάγραμμα», έν Του Αυτόυ, *Μελετήματα Βυζαντινής Προσωπογραφίας*, σ. 425-456 (όπου και ή προγενέστερη βιβλιογραφία).

20. Για την πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση των περιοχών του νοτιοελλαδικού χώρου κάτω από τη λατινική κυριαρχία βλ. αναλυτικότερα έν Κορδώση Μ.Σ., *Η κατάκτηση της Νό-*

ρου και ἡ κατόπιν ποικίλων βασιανιστηρίων ἐντατικὴ προσπάθεια προσέλκυσης τοῦ λαοῦ στοῦ λατινικὸ δόγμα.

Ἡ βιαιότητα τῶν δυτικῶν ἐπιδρομῶν ἔναντι τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῶν κατακτημένων περιοχῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς του δικαιοδοσίας φαίνεται ὅτι συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἀποκρυστάλλωση τῆς ἀρνητικῆς εἰκόνας τὴν ὁποία εἶχε ἤδη σχηματίσει γιὰ τοὺς Λατίνους, κάτι ποὺ τὸν ὀδήγησε καὶ στὴν ἐνθερμη²¹ ὑποστήριξη τῆς ἐπιθετικῆς ἐναντίον τους πολιτικῆς τοῦ Θεοδώρου Κομνηνοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν οὐσιαστικὴ ἄρνηση, ὡς προσπάθειας ἀτελέσφορης²², κάθε ἐκκλησιαστικῆς ἐπικοινωνίας καὶ συνδιαλλαγῆς μὲ τὴ θρησκευτικὴ τους ἡγεσία στὴ Ρώμη, διότι, ὅπως ἐξάγεται σαφῶς ἀπὸ τὸ ἔργο του, κατὰ τὴν παραμονή του στοῦ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου περισσότερο ἀπὸ τριάντα χρόνια μέχρι τὸ 1232²³, φαίνεται ὅτι

τίας Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204-1262). *Ἱστορικὰ καὶ τοπογραφικὰ προβλήματα*, Θεσσαλονικὴ 1986 καὶ Τοῦ Αὐτοῦ, *Southern Greece and the Franks. A Study of the Greek Population and the Orthodox Church under the Frankish Dominion (1204-1262)*, Ioannina 1987. ΛΑΠΠΑ Ν.Α., *Πολιτικὴ Ἱστορία τοῦ Κράτους τῆς Ἡπείρου κατὰ τὸν 13^ο αἰ.*, σ. 80 ἔξ. Γιὰ τὶς συνέπειες στὴν οἰκονομία βλ. ΛΙΑΚΟΥ Ε., *Οἰκονομικὴ ἀνάλυση τῶν ἐπιπτώσεων τῶν Σταυροφοριῶν στὴν οἰκονομία καὶ τὴ διοίκηση τοῦ Βυζαντίου*, Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 2001, σ. 323 ἔξ.

21. Τὸν προτρέπει μάλιστα εὐθέως τονίζοντάς του, νὰ «διαλύσει νέφος ἰταλικῶν». *Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν*, 71, ἐκδ. Ν.Α. Bees-E. Bees Seferli, «Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien)», *BNJ* 21 (1976), σ. 131³⁴.

22. Εἶναι χαρακτηριστικὰ ἐπ' αὐτοῦ τὰ ὅσα γράφει στὸν πατριάρχη Μανουὴλ στοῦ Ἀντίγραμματος τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», *VV* 3 (1896), σ. 267¹⁸⁻³¹.

23. Ἀποφασιστικὸ γεγονός γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ἀπόκαυκου ὑπῆρξε ἡ ἦττα τοῦ Θεοδώρου Κομνηνοῦ ἀπὸ τὸν Βούλγαρο ἡγεμόνα Ἰβάν Ἀσάν II τὸ 1230 στὴν Κλοκόνιτσα (Osrogorsky G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, Γ', σ. 114. NICOL D.M., «Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ οἱ αὐτοκράτορες Ἑλλάδος καὶ Λατίνων», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, Α', σ. 245. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 67-68 καὶ ΓΑΛΙΩΝΗ ΑΙΚ., *Γεώργιος Βαρδάνης*, σ. 187. ΛΑΠΠΑ Ν.Α., *Πολιτικὴ Ἱστορία τοῦ Κράτους τῆς Ἡπείρου κατὰ τὸν 13^ο αἰ.*, σ. 137 ἔξ.), μετὰ ἀπὸ τὴν ὁποία τὸν διαδέχθηκε στὴν ἡγεσία τοῦ κράτους ὁ ἀδελφός του Μανουὴλ, ὁ ὁποῖος ἀναγκάστηκε νὰ δεχθεῖ στὴν συνέχεια τοὺς ὄρους τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Νικαίης Ἰωάννου Βατάτζη. Ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου θεωρήθηκε πρωταίτιος τῆς ἐπιχειρηθείσας ἐπὶ Θεοδώρου ἐκκλησιαστικῆς αὐτονομίης τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, γι' αὐτὸ καὶ ἐξαναγκάστηκε σὲ παραίτηση πρὶν ἀπὸ τὶς 6-8-1232. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴ Ναύπακτο ἐγκαταβίωσε στὴν μονὴ Κοζύλης τῆς Ἡπείρου, ὅπου ἔλαβε τὸ μοναχικὸ σχῆμα καὶ τὸ ὄνομα Ἰωαννίκιος. Στὴ μονὴ αὐτὴ μάλιστα πρέπει νὰ πέθανε λίγο ἀργότερα περὶ τὸ 1233 ἢ 1234. Πρβλ. γι' αὐτὸ WELLNHOFER M., *Johannes*

δοκίμασε έντονα τη λατινική έχθρότητα έναντίον τοῦ λαοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας στήν περιοχή, γι' αὐτὸ καὶ κλήθηκε ἐπανειλημμένα νὰ ἀντιμετωπίσει στίς ἐκκλησιαστικὲς ἐπαρχίες τῆς ἐπιρροῆς τοῦ διαμορφούμενου κράτους τῆς Ἠπειροῦ τὴ λατινικὴ προκλητικότητα καὶ τίς συνέπειές της εἰς βάρος τῶν ὀρθοδόξων²⁴, μὲ σκοπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ τους ὑποταγή.

2. Οἱ θεολογικὲς διαφορὲς μὲ τοὺς Λατίνους

Ἄναμφίβολα οἱ θεολογικὲς διαφορὲς μὲ τὴν πρεσβυτέρα Ρώμη διαδραμάτισαν πρωταρχικὸ ρόλο στήν καλλιέργεια τῶν ἀντιλατινικῶν αἰσθημάτων στήν Ἀνατολή μετὰ τὸν 9^ο αἰ., μὲ κύρια γνωρίσματα τὴν καλλιέργεια προκατάληψης, τὴν ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης καὶ τὴ σφοδρὴ ἀντιπάθεια γιὰ τοὺς δυτικούς²⁵. Ἔτσι, γιὰ τὸ μητροπολίτη Ναυπάκτου ποὺ ζεῖ τὸ 13^ο αἰ., ἂν καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀποτέλεσαν τὸν κυριότερο παράγοντα γιὰ τὴν ἀποκρουστικότητα τῆς ἀρνητικῆς του στάσης ἀπέναντί τους, εἶναι ὅμως βέβαιο, λόγω κυρίως τῆς προσπάθειας τῶν Λατίνων νὰ ἐπιβάλλουν τίς καινοτομίες τους στήν πίστη στὸ ὀρθόδοξο πλήρωμα, ὅτι ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἀποτελοῦν σοβαρότατη αἰτία γιὰ τὴ διατήρηση τῆς

Αποκαυκος, σ. 67-68. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 79 ἔξ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν.Β., *Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204-1453)*, σ. 53. BECK H.-G., *Kirche und theologische Literatur*, σ. 708. ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ Α.Δ., *The Ecclesiastical Controversy*, σ. 89 ἔξ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 67-68 καὶ 88-89. ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Ε.-Κ., *Ἡ κανονικὴ δι-καιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, σ. 42 καὶ ΚΑΤΣΑΡΟΥ Β., «Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ ἡ σχέση του μὲ τὴν ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του», ἐν *Πρακτικὰ ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου: Μεσαιωνικὴ Ἠπειρος (Ἰωάννινα 17-19 Σεπτεμβρίου 1999)*, Ἰωάννινα 2001, σ. 123 ἔξ.

24. Βλ. ὅσα γράφει σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ μητροπολίτη Κερκύρας Γεωργίου Βαρδάνη *Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν*, 8, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 254⁷⁻¹⁰ καὶ *Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου, χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν, εἰς ἀρχιερέα Κερκυραίων*, 13, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 262²⁻⁶. Ἐπίσης βλ. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 27.

25. Πρὸβλ. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ Π., *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, σ. 87 ἔξ. OSROGORSKY G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, Γ', σ. 26 ἔξ. HUSSEY J.M., «Οἱ τελευταῖοι Μακεδόνες, οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Ἄγγελοι», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, Α', σ. 183 ἔξ. ΠΑΝΣΙΜΑΝ Σ., *Δύση καὶ Ἀνατολή σὲ Σχίσμα*, μτφ. Χ. Μαρκόπουλου, ἐκδ. Ἐν πλῶ, (Ἀθήνα) 2008, σ. 179 ἔξ. καὶ ANGOLD M., «Byzantium and the West 1204-1453», ἐν M. Angold (ed.), *The Cambridge History of Christianity*, vol. 5, *Eastern Christianity*, Cambridge 2006, σ. 54.

ἐκκλησιαστικῆς διάσπασης, ἀλλὰ καὶ σημαντικὴ ἀφορμὴ γιὰ τὴ συντήρηση τῆς ἔντασης μὲ τὴ χριστιανικὴ Δύση, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἀπόκανκος δὲν παραλείπει νὰ τοὺς ἐπιτίθεται μὲ σφοδρότητα καὶ σὲ κάθε εὐκαιρία νὰ ἐπιδιώκει τὴ λήψη δραστηκῶν μέτρων γιὰ τὴν περιστολὴ τῆς δράσης τους μὲ σκοπὸ τὴ διάδοση τῶν ἀντιλήψεών τους. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς στάσης του αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ αἰτία ποὺ ἐπικαλεῖται γιὰ τὴν ἀνάγκη πλήρωσης τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Κέρκυρας, ὅταν κλήθηκε νὰ συνδράμει στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐκεῖ λατινικοῦ προσηλυτιστικοῦ κινδύνου. Γι' αὐτὸ καὶ παρὰ τοὺς λοιποὺς λόγους ποὺ ἐπισημαίνει ὀρθὰ ἢ ἔρρευνα²⁶ γιὰ τὴν ἀνάγκη ἐκλογῆς μητροπολίτη στοὺς νησί, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συγκαταλεχθεῖ σ' αὐτοὺς ὡς ἐξίσου σημαντικὸς κι ἐκεῖνος τοῦ κινδύνου προσηλυτισμοῦ τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ Ἀπόκανκος, τὸν ὁποῖο θεώρησε αὐτονόητο ὅτι ἔπρεπε νὰ προσπαθῆσει νὰ ἀντιμετωπίσει, ὥστε νὰ ἀποκρουστῆ καὶ νὰ ἀνακοπεῖ ἡ διενεργούμενη ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα τῶν Λατίνων, κάτι ποὺ πίστευε ὅτι θὰ ἐπιτυγχανόταν κυρίως μὲ τὴν ἐκλογὴ ἐπισκόπου θεολογικὰ καταρτισμένου. Ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων ποὺ φαίνεται ὅτι δημιουργοῦσαν οἱ Λατῖνοι ἱεραπόστολοι ἐκεῖ, καθιστοῦσε ἐξαιρετικὰ ἐπείγουσα καὶ ἀναγκαῖα τὴν ἀνάδειξη νέου καὶ ἐγκρατοῦς περὶ τὰ θεολογικὰ ζητήματα ἱεράρχη, καθὼς ἀσκοῦνταν μεγάλης ἔκτασης συστηματικὴ λατινικὴ προπαγάνδα μὲ προσηλυτιστικὸ σκοπὸ, τὴν ὁποία ὁ νέος μητροπολίτης ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσει ἄμεσα καὶ ἀποτελεσματικὰ, γι' αὐτὸ καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ κοσμεῖται ἀπὸ διαλεκτικὴ ἱκανότητα καὶ λιπαρὴ θεολογικὴ παιδεία, προκειμένου νὰ ἐξαλείψει μὲ τὴ δραστηριότητά του ὀτιδήποτε ἀντίθετο πρὸς τὴν ὀρθόδοξη πίστη θὰ καταβαλλόταν προσπάθεια νὰ διαδοθεῖ στοὺς ἐκεῖ ὀρθοδόξους ἀπὸ «*ἱερεῖς ὑψαύχενες Ἰταλῶν*»²⁷.

Ὡς τὸ πλέον κατάλληλο πρόσωπο γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ προέκρινε τὸ λόγιο ἀθηναῖο διάκονο καὶ χαρτοφύλακα Γεώργιο Βαρδάνη²⁸, στοὺς πρακτικὸς τῆς ἐκλογῆς

26. Γιὰ τοὺς λοιποὺς λόγους ποὺ ἐπικαλεῖται ἢ ἔρρευνα γιὰ τὴν ἀνάγκη πλήρωσης τοῦ θρόνου βλ. ἀναλυτικὰ στὴ διατριβὴ τῆς ΓΑΛΩΝΗ ΑΙΚ., *Γεώργιος Βαρδάνης*, σ. 129 ἔξ.

27. *Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν*, 8, ἐκδ. VASILJEVSKI V.G., «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 254⁷⁻¹⁰. Πρβλ. καὶ ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκανκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 27.

28. Γιὰ τὸ Γεώργιο Βαρδάνη βλ. παλαιότερα ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκανκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 28 ἔξ. HOECK J.-LOENERTZ R.J., *Nikolaos-Nektarios von Otrando, Abt von Casole. Beiträge zur Geschichte der ost-westlichen Beziehungen unter Innozenz III und Friedrich II*, Eital 1965, σ. 117 ἔξ. 148 ἔξ. ANGOLD M., *Church and Society in Byzantium*, σ. 232

του οποίου αναφέρει ρητά ότι το ὀρθόδοξο πλήρωμα τῆς Κέρκυρας κινδύνευε ἀπὸ τοὺς ἱεραποστόλους πὺν ἔφτασαν στὸ νησι μαζί μὲ τοὺς Ἰταλοὺς ἐμπόρους²⁹, οἱ ὁποῖοι, ἐκμεταλλεζόμενοι τὴν ἐμπορικὴ δραστηριότητα τῶν ὁμοδόξων τους, προσπαθοῦσαν νὰ μνήσουν στίς κακόδοξες θέσεις τους «περὶ ἀζύμων καὶ περὶ Πνεύμα[τος]»³⁰ τὸ ὀρθόδοξο πλήρωμα τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν παροχὴ μάλιστα διευκολύνσεων καὶ ὑποστήριξης στὸ ἔργο τους αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἀπόκαυκου στὰ ζητήματα τῶν ἀζύμων³¹ καὶ τῆς ἐμπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος³² γίνεται ἀκριβῶς, διότι αὐτὰ μαζί μὲ τὸ παπικὸ

ἐξ. καὶ πρόσφατα ΓΑΛΩΝΗ ΑΙΚ., *Γεώργιος Βαρδάνης. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐποχῆς του*, Διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 406, ὅπου ἐξαντλητικὴ ἀναφορὰ στὸ πρόσωπό του καὶ πλούσια βιβλιογραφία.

29. «οἱ ἐξ Ἰταλιῶν καὶ μάλιστα ἀναπλέοντες ἐμπορικοὶ» *Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου, χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν, εἰς ἀρχιερέα Κερκυραίων*, 13, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 262²³. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Κέρκυρα ἀποτελοῦσε σημαντικὸ ἐμπορικὸ σταθμὸ στὴν Ἀδριατικὴ. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. ΙΔΡΩΜΕΝΟΥ Α.Μ., *Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Κέρκυρας*, Κέρκυρα 1999. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ Α., «Τὰ Ἴονια νησιά κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 13^{ου} αἰ.», ἐν *Πρακτικὰ ΣΤ' Διεθνοῦς Πανιωνίου Συνεδρίου. Ζάκυνθος 23-27 Σεπτεμβρίου 1997*, τ. Β', Ἀθήνα 2001, σ. 41 ἐξ. καὶ ΓΑΛΩΝΗ ΑΙΚ., *Γεώργιος Βαρδάνης*, σ. 130 σημ. 657.

30. *Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου, χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν, εἰς ἀρχιερέα Κερκυραίων*, 13, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 262⁵⁻⁶.

31. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς χρήσεως τοῦ ἄζυμου ἄρτου στὴ θεία Εὐχαριστία μέχρι καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀπόκαυκου βλ. δειγματοληπτικῶς DARROUZÉS J., «Nicolas d'Andida et les azymes», *REB* 32 (1974), σ. 11-21. GAUTIER P., *Théophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies*, (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 16,2), Thessalonique 1980, σ. 97 ἐξ. ΚΑΤΣΑΡΟΥ Β., *Ἰωάννης Κασταμονίτης. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐποχῆς του*, Διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 264 ἐξ. ΦΟΥΣΚΑ Κ.Μ., *Ὁ Νικόλαος Μεθώνης*, σ. 58. BAYER A., *Spaltung der Christenheit. Das sogenannte Morgenländische Schisma von 1054*, Köln 2002, σ. 214-222. ΚΟΛΒΑΒΑ Τ.-Μ., «Byzantine Perceptions of Latin Religius "Errors". Themes and Changes from 850 to 1350», ἐν Α.Ε. Laiou-R.-P. Mottahedeh (eds), *The Crusades*, σ. 125 ἐξ. καὶ ΑΡΑΜΠΑΤΖΗ Χ.Α., «Τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας ὡς παράγοντας ἐνότητος τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν 13^ο αἰῶνα», ἐν *Πρακτικὰ τοῦ 9^{ου} Διαχριστιανικοῦ Συμποσίου μὲ θέμα «Ἡ Εὐχαριστία στὴν Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ παράδοση, μὲ εἰδικὴ ἀναφορὰ στὸν Οἰκουμενικὸ Διάλογο»*. Ἀσσίξη 4-7 Σεπτεμβρίου 2005, χ.τ.χ, σ. 10 ἐξ. Γιὰ τὶς συζητήσεις περὶ αὐτῶν στὴ σύνοδο τοῦ Νυμφαίου τὸ 1234 βλ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ Ν.Χ., *Ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης*, σ. 110 ἐξ. Ἐπίσης ΓΑΛΩΝΗ ΑΙΚ., *Γεώργιος Βαρδάνης*, σ. 346.

32. Γιὰ τὴν προβληματικὴν σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὸ 12^ο καὶ 13^ο αἰ. βλ. γενικῶς SETTON K.M., *The Papacy and the Levant*, I, σ. 2 ἐξ. ΞΕΣΑΚΗ Ν.Γ., *Ἰωάννης Βέκκος καὶ αἱ θεολογικαὶ ἀντιλήψεις αὐτοῦ*, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Ἀθήνα 1981. ΟΡΦΑΝΟΥ Μ.Α., *Κωνσταντίνου Μελητινιώτου Λόγοι Ἀντιρρητικοὶ Δύο (Νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι-Editio princeps)*, Ἀθήνα 1986. ΚΑΤΣΑΡΟΥ Β., *Ἰωάννης Κασταμονίτης*, σ. 249 ἐξ. ANGOLD M., «Greeks

πρωτεῖο³³ ἀποτελοῦσαν τὸ περιεχόμενο τοῦ προσηλυτιστικοῦ κηρύγματος τῶν Λατίνων ἱεραποστόλων στὴν Κέρκυρα, ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὴν Ἀνατολή, ἐπειδὴ ἦταν οἱ σημαντικότερες θεολογικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς καὶ τῆς λατινικῆς Δύσης τὴν περίοδο αὐτή, ἀλλὰ καὶ διότι κυριαρχοῦ-

ahd the Latins after 1204. The Perspective of Exile», ἐν Β. Arbel-B. Hamilton-D. Jakoby (eds), *Latins and Greeks*, σ. 69. ΘΕΟΔΩΡΟΥΔΗ Γ.Π., *Ἡ ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη 1990. ΦΟΥΣΚΑ Κ.Μ., *Ὁ Νικόλαος Μεθόνης*, σ. 43 ἔξ. ΣΑΒΒΑΤΟΥ ΧΡ.Ν., *Ἡ θεολογικὴ ὀρολογία καὶ προβληματικὴ τῆς Πνευματολογίας Γρηγορίου Β' τοῦ Κυπρίου*, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Κατερίνη 1997, σ. 41 ἔξ. OBERDORFER B., *Filioque. Geschichte und Theologie eines ökumenischen Problems*, Göttingen 2001, σ. 202 ἔξ. BAYER A., *Spaltung der Christenheit*, σ. 179 ἔξ. GEMEINHARDT P., *Die Filioque-Kontroverse zwischen Ost- und West im Frühmittelalter*, Berlin 2002, σ. 512 ἔξ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ Ν.Χ., *Ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης καὶ ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία του*, Ἀθήνα 2006, σ. 235 ἔξ. καὶ ANGOLD M., «Byzantium and the West 1204-1453», ἐν Μ. Angold (ed.), *The Cambridge History of Christianity*, vol. 5, σ. 55 ἔξ.

33. Προκαλεῖ ἐντύπωση τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀπόκωνος δὲν ἀναφέρεται στὸ παπικὸ πρωτεῖο, κάτι ποῦ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ μὲ γνώμονα τὸ χαρακτῆρα τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου, καθὼς καὶ ἡ ἀναφορὰ στὰ θέματα τῶν ἀζύμων καὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γίνεται τυχαῖα καὶ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἱεραποστολικὴ δράση τῶν Λατίνων στὴν Κέρκυρα. Γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ βλ. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ Ε., *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, σ. 87-88. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗ Π., «Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν», *Σύμμεικτα* 9Α (1994), σ. 166. KOLBABA T.-M., *The Byzantine Lists. Errors of the Latins*, Illinois 2000. ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ, «Byzantine Perceptions of Latin Religius "Errors"». Themes and Changes from 850 to 1350», ἐν Α.Ε. Laiou-R.-P. Mottahedeh (eds), *The Crusades*, σ. 117 ἔξ. καὶ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ, «The Orthodoxy of the Latins in the Twelfth Century», ἐν Α. Louth-A. Casiday (eds), *Byzantine Orthodoxies. Papers from the Thirty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Duhram, 23-25 March 2002*, Aldershot 2006, σ. 201 καὶ 204 ἔξ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ Ν.Χ., *Ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης*, σ. 112. Γιὰ τὸ παπικὸ πρωτεῖο εἰδικῶς τὴν περίοδο ποῦ ἐξῆσε ὁ Ἀπόκωνος βλ. DARROUZÉS J., «Le Documents byzantins du XIIe siècle sur la Primauté romaine», *RÉB* 23 (1965), σ. 42-88. SPITERIS J., *La critica byzantina del Primato Romano nel secolo XII*, (Orientalia Cristiana Analecta 208), Roma 1979. Βλ. ΦΕΙΔΑ Ι., *Θεολογικὸς Διάλογος Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Σχίσματος μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1054-1453)*, Ἀθήνα 1977. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗ Π., «Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν», *Σύμμεικτα* 9Α (1994), σ. 166-167 καὶ ΡΑΝΣΙΜΑΝ Σ., *Δύση καὶ Ἀνατολή σὲ Σχίσμα*, μτφ. Χ. Μαρκόπουλου, ἐκδ. Ἐν πλῶ, (Ἀθήνα) 2008. Γενικότερα γιὰ τὸ παπικὸ πρωτεῖο πρβλ. ΒΑΦΕΙΔΟΥ Φ., Μητρ. Ἡρακλείας, *Τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα Ρώμης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας ἐξελισσόμενον*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1929. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡ., *Τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης*, Ἀθήνα 1930. DVORNIK F., *Byzanz und der romische Primat*, Stuttgart 1966 καὶ SCHATZ K., *Der päpstliche Primat. Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*, Würzburg 2003 (ἑλλ. μτφ.: *Τὸ πρωτεῖο τοῦ Πάπα. Ἡ ἱστορία του ἀπὸ τὶς ἀπαρχὲς μέχρι σήμερα*, μτφ. Μ.Ν. Ρούσσου-Μηλιδώνη, ἐκδ. Ροές, Ἀθήνα 2005) καὶ ΠΡΙΓΚΙΠΑΚΗ Ε.Κ., «Τὸ Παπικὸ Πρωτεῖο κατὰ τὸν Ἅγιο Ἄνθιμο ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καὶ πρῶτοδρῳ Κρήτης τὸν Ὀμολογητῆ», *NXK* 30/31 (2011/2012), σ. 321-404.

χοῦσαν ὡς θέματα συζήτησης στοὺς μεταξὺ τους διαλόγους³⁴. Ἐχοντας ὄλ' αὐτὰ προφανῶς ὑπ' ὄψιν του, πίστευε ὅτι ἡ λατινικὴ δραστηριότητα στὴν Κέρκυρα ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἄμεσα καὶ χωρὶς ἄλλη καθυστέρηση, ἔργο τὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ ἀναληφθεῖ στὴν συγκυρία αὐτὴ μόνο ἀπὸ τὸ λόγιο κληρικὸ Γεώργιο Βαρδάνη, ὁ ὁποῖος γνώριζε σὲ βάθος «τὰς αὐτῶν σοφιστικὰς οἰκοδομάς», καὶ γι' αὐτὸ μποροῦσε νὰ πλήξει «τούτους ἐγκάρδια καὶ τοῖς ἀληθέσι συλλογισμοῖς τὰς αὐτῶν διαλύη σοφισματώδεις ἐπιπλοκάς»³⁵. Ἄν καὶ δὲν κάνει ἀναλυτικὰ λόγο στὸ ἔργο του γιὰ τὶς θεολογικὲς διαφορὲς μὲ τὴν πρεσβυτέρα Ρώμη, εἶναι πολὺ σημαντικὸ τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι ἀναφέρεται μὲ συντομία στὶς ἐσφαλμένες φιλοσοφικὲς προϋποθέσεις τοῦ λατινικοῦ θεολογικοῦ οἰκοδομήματος, θεωρῶντας ὅτι οἱ Λατῖνοι δὲν ἀντλοῦσαν τὴ θεολογικὴ τους ἐπιχειρηματολογία γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ ἀπὸ τὴν Ἁγ. Γραφή καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, ἀλλὰ προσπαθοῦσαν μὲ τρόπο φιλοσοφικὸ καὶ τὴν ἐπιστρέψουσα λογικῶν ἐπιχειρημάτων ἢ καὶ σοφισμάτων νὰ κατανοήσουν καὶ νὰ ἐριμνεύσουν σημεῖα τῆς πίστεως. Γι' αὐτὸ καὶ τοὺς θεωρεῖ ἡμιμαθεῖς, ἐφ' ὅσον τὰ κηρύγματά τους ἀποτελοῦσαν στὴν πραγματικότητα «σοφιστικὰς οἰκοδομάς» καὶ ἡ θεολογικὴ τους ἐπιχειρηματολογία θεμελιωνόταν σὲ «σοφισματώδεις ἐπιπλοκάς»³⁶, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ διδασκαλία τους γιὰ τὰ παραπάνω ζητήματα, ὄχι μόνο νὰ μὴ εἶναι ὀρθή, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα αἰρετικὴ, στὴν ὁποία, ὅταν ἀναφέρεται, ὀμιλεῖ σαφῶς περὶ τῆς τῶν «Λατίνων αἰρέσεως»³⁷. Θεωρεῖ μάλιστα τόσο σοβαρὲς τὶς θεολογικὲς τους ἀποκλίσεις, ὥστε νὰ κάνει λόγο εὐθέως περὶ «ἀθέων Λατίνων»³⁸ ἀναφερόμενος προφανῶς ἔμμεσα στὸ ζήτημα τῆς ἐκπο-

34. Γιὰ τὰ θέματα τοῦ διαλόγου βλ. ΦΕΙΔΑ ΒΛ. Ι., *Θεολογικὸς Διάλογος Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Σχίσματος μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1054-1453)*, Ἀθήναι 1977. SPITERIS J., *La critica byzantina del Primato Romano nel secolo XII*, (Orientalia Christiana Analecta 208), Roma 1979. Βλ. ΦΕΙΔΑ Ι., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Β'*, σ. 574 ἔξ. BAYER A., *Spaltung der Christenheit*, σ. 125 ἔξ.

35. *Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου, χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν, εἰς ἀρχιερέα Κερκυραίων*, 13, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 262⁸⁻¹⁰. Πρβλ. ANGOLD M., *Church and Society in Byzantium*, σ. 217 ἔξ. καὶ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀποκαυκος*, σ. 64.

36. *Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου, χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν, εἰς ἀρχιερέα Κερκυραίων*, 13, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 262⁸⁻¹⁰.

37. *Πρὸς τινὰ ἱερέα Πατριχὸν αἰτήσαντα μαθεῖν κεφαλαιώδη τινὰ ἀπὸ τῶν λατίνων αἰρέσεως*, 55, ἐκδ. N.A. Bees-E. Bees Seferli, «Unedierte Schriftstucke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien)», *BNJ* 21 (1976), σ. 111⁴¹.

38. *Πρᾶξις συνοδικὴ περὶ τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως*, 24, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 285²⁵. Πρβλ. καὶ ANGOLD M.,

ρεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τονίζοντας παράλληλα μὲ ἔμφαση σὲ κάποιο κληρικό πού τὸν ρώτησε σχετικά, ὅτι «οὐδεὶς τῶν ἁγίων πατέρων τὴν τῶν Λατίνων θρησκείαν ἢ τὴν θυσίαν ἀποδέχεται»³⁹, πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ λατινικὲς καινοτομίες ἦταν ἄγνωστες στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση γενικά, ἐνῶ εἰδικὰ ἢ χρῆση ἄζυμου ἄρτου στὴν τέλεση τῆς θείας Εὐχαριστίας ἦταν ἐντελῶς ξένη πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ψέγει μὲ δριμύτητα καὶ ἀποκρούει σθεναρὰ τὶς αἰρετικὲς ἀπόψεις τῶν Λατίνων, ἀποδοκιμάζοντας παράλληλα πλήρως καὶ τὴν ἱεραποστολική τους δραστηριότητα εἰς βάρος τῶν ὀρθοδόξων, ἀλλὰ καὶ ἐλέγχει μὲ ἀσυνήθιστη αὐστηρότητα τὶς σοβαρὲς εὐθύνες τοῦ πάπα γιὰ τὴν ἀπάνθρωπη δράση καὶ συμπεριφορὰ τῶν πνευματικῶν του τέκνων στὶς κατακτημένες περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας, ἐν τούτοις δὲν ἀφήνει νὰ διαφανεῖ στὸ ἔργο του ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ τὴ λύση τῶν θεολογικῶν διαφορῶν καὶ τὴ συνδιαλλαγή μὲ τὴν «πρεσβύτεραν Ρώμην», ὥστε νὰ διασφαλιστεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ εἰρήνη στὴν Ἀνατολή. Ἡ στάση καὶ ἡ θέση αὐτῆ τοῦ Ἀπόκωνκου εἶναι ἡ συνήθης κατὰ τὴν περίοδο πού ζεῖ καὶ δραστηριοποιεῖται ἐκκλησιαστικά, καθὼς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ὑφίστατο μὲν σαφῶς ἐκκλησιαστικὴ διάσπαση, ἡ ὁποία ὀφειλόταν βεβαίως στὶς θεολογικὲς διαφορὲς ἀλλὰ καὶ στὴν ἀμοιβαία ἀποξένωση, καχυποψία καὶ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης πού εἶχε καλλιεργηθεῖ μετὰ τὸν 9^ο αἰ., δὲν εἶχε διακοπεῖ ὅμως παντελῶς ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τους, κάτι πού ὀφείλεται πιθανότατα στὸ γεγονὸς, ὅτι δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀποκρυσταλλωθεῖ ἀκόμη τὸ βαθὺ καὶ ἀγεφύρωτο ἐκκλησιαστικὸ σχίσμα, ὅπως αὐτὸ ἐπικράτησε ἀργότερα⁴⁰, ὀφειλόμενο ὅπωςδήποτε στὶς ρωμαϊκὲς και-

«Greeks and the Latins after 1204. The Perspective of Exile», ἐν Β. Arbel-B. Hamilton-D. Jakoby (eds), *Latins and Greeks*, σ. 69.

39. Πρὸς τινὰ ἱερέα Πατριρὸν αἰτήσαντα μαθεῖν κεφαλαιώδη τινὰ ἀπὸ τῆς τῶν λατίνων αἰρέσεως, 55, ἐκδ. Ν.Α. Bees-E. Bees Seferli, «Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien)», *BNJ* 21 (1976), σ. 112¹⁵⁻¹⁶.

40. Ἡ ἐντύπωση δηλαδὴ πού ἀποκομίζει κανεὶς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀπόκωνκου εἶναι ὅτι ἂν καὶ μετὰ τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ρώμης ὑπῆρχε διακοπή τῆς μυστηριακῆς κοινωνίας, καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν κανονικῶν τους σχέσεων λόγω τῶν θεολογικῶν διαφορῶν καὶ τῶν λοιπῶν πολιτικῶν προβλημάτων πού κατὰ καιροὺς ἀνέκυπταν, ἐν τούτοις δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη ἡ συνείδηση γιὰ ὑπαρξὴ ὀριστικοῦ σχίσματος μεταξὺ τους, κάτι πού ἀποτυπώνει σαφῶς ὁ Ἰωάννης στὴν προτροπὴ του πρὸς τὸν πατριάρχη Μανουήλ, καλώντας τον νὰ φροντίσει, ὥστε «μὴ σχισθῆναι τὴν ἐκκλησίαν» Ἀντίγραμματα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», *VV* 3 (1896), σ. 267⁶⁷. Γι' αὐτὸ βλ. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗ Π., «Ἡ εἰκό-

νοτομίες, αλλά κυρίως στά έν τῷ μεταξύ ἀνακύψαντα ποικίλα πολιτικά προβλήματα πού δημιούργησε ἡ λατινική στρατιωτική παρουσία στήν Ἀνατολή, τὰ ὁποῖα ἐπέτειναν τήν ἐκατέρωθεν ἐχθρότητα καί ἀποξένωση. Για τὸ λόγο αὐτὸ καί θεωρεῖ, ὅτι ἡ Ρώμη, παρὰ τὶς σοβαρές τῆς ἀποκλίσεις στήν πίστη, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὴν ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστική κοινωνία τοπική Ἐκκλησία τῆς Δύσεως, τονίζοντας παρὰλλήλα μὲ ἔμφαση τὴν ἀνάγκη ὅτι πρέπει νὰ καταβληθεῖ κάθε δυνατὴ προσπάθεια, προκειμένου νὰ ἐξαλειφθοῦν τὰ ἐκκλησιαστικά σκάνδαλα πού προέκυψαν, ὥστε «πρὸς ἀλλήλας εἰρηνεύσαι τὰς ἐκκλησίας καὶ ὁμοφρονῆσαι τοῦ λοιποῦ πάντας χριστιανούς»⁴¹, προσφωνώντας μάλιστα καὶ τὸν προκαθήμενὸ τῆς «πάπαν τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης»⁴², στοῦ ὁποῖου τὴν κανονική δικαιοδοσία δὲν θὰ δίσταζε νὰ ὑπαχθεῖ, ἂν δὲ θὰ διευθετοῦνταν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τὸ θέμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτονομίας τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἡπείρου. Τὴν προοπτικὴ αὐτὴ θεωροῦσε μάλιστα πολὺ πιθανὴ καθὼς, ὅπως ὑπογραμμίζει, ἀναφερόμενος στὸ Θεόδωρο Κομνηνὸ, «ὁ κραταιὸς ἡμῶν βασιλεὺς, ὅπερ ἔχει διὰ μελέτης καὶ εἰς ἔργον ἐντελὲς ἐξαγάγη, τὸ καταστήσαι δηλόντι τὴν ἱερατικὴν ἐποπτεῖαν τοῦ πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης καὶ εἰς τὸ κλίμα τοῦτο τὸ καθ' ἡμᾶς»⁴³, σκεπτόμενος δηλαδὴ οὐσιαστικὰ τὴν ἀπόσπασή τους ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου καὶ προφανῶς τὴν ἐκ νέου ὑπαγωγή τους, ὡς μέρους τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ⁴⁴, στήν

να τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν», *Σύμμεικτα* 9Α (1994), σ. 158-159. Βλ. ΦΕΙΔΑ Ι., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Β'*, σ. 574 ἔξ. LOCK P., *Οἱ Φράγκοι στὸ Αἰγαῖο 1204-1500*, σ. 320 ἔξ. ΠΑΝΣΙΜΑΝ Σ., *Δύση καὶ Ἀνατολὴ σὲ Σχίσμα*, σ. 85 ἔξ. 110 ἔξ.

41. *Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266²⁴.

42. *Πιττάκιον τῶν ὄλων ἀρχιερέων πρὸς τὸν πατριάρχη*, 26, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 291¹⁷.

43. *Πιττάκιον τῶν ὄλων ἀρχιερέων πρὸς τὸν πατριάρχη*, 26, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 291¹⁶⁻¹⁹.

44. Γιὰ τὴν ὑπαγωγή τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ στὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως βλ. συνοπτικὰ ANASTOS M.V., «The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-733», *SBN* 9 (1957), σ. 14-31. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ Β.Κ., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερα*, Ἀθήνα 1978³, σ. 258 καὶ 295-296. Βλ. ΦΕΙΔΑ Ι., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Α*, σ. 764 ἔξ. BECK H.-G., *Geschichte der Orthodoxen Kirche im Byzantinischen Reich*, Göttingen 1980, σ. 69-73. ΑΝΑΣΤΟΥ Μ., «Πνευματικὸς βίος καὶ πολιτισμὸς <μέσης βυζαντινῆς περιόδου>. Θεολογία», *ΙΕΕ* 8 (1979), σ. 260. KALLIS A., «Geschichte der Ostkirche vom Bilderstreit bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts», ἐν A. Kottje-B. Moeller (Hrsg.), *Ökumenische Kirchengeschichte*, Bd. I, *Das christliche Altertum*,

κανονική δικαιοδοσία τοῦ θρόνου τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης, ἐνέργεια πού, παρὰ τὴ σαφῆ πολιτικὴ τῆς σκοπιμότητα, καταδεικνύει πλήρως μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν αἴσθηση τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἡπειροῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου, ὅτι τὸ σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ἀκόμη ὡς ὀριστικό, ὅποτε ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐκκλησίας γιὰ κανονικὴ ὑπαγωγή ἀνατολικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν στὸν παπικὸ θρόνο.

Ἡ θέση τοῦ Ἀπόκρουστου ὅτι ἦταν ἀπαραίτητη ἡ διατήρηση τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὴν πρεσβυτέρα Ρώμη μὲ σκοπὸ τὴν ἐπάνοδο τῆς στῆν ἐκκλησιαστικῆ ἐνότητα καὶ ὁμόνοια παρὰ τὰ ἔντονα ἀντιλατινικά του αἰσθήματα ἐξαιτίας τῶν βιαιοτήτων τῶν δυτικῶν ἐπιδρομῶν στῆν Ἀνατολή, δηλώνει ἐπίσης σαφῶς, ὅχι μόνο τὴ σοβαρότητα τῶν θεολογικῶν διαφορῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάγκη διευθέτησής τους, ὡς βήματος ἀποφασιστικοῦ γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τῆς πολιτικῆς εἰρήνης. Γι' αὐτὸ καὶ δὲ θὰ ἀντιτασσόταν, ὅπως τόνιζε στὸν πατριάρχη Μανουήλ, σὲ ἀπόφαση πού ἐπρόκειτο νὰ ληφθεῖ στῆ Νίκαια ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν γιὰ ἀποστολὴ πρεσβείας στῆ Ρώμη, παρόλο πού στῆ συγκεκριμένη χρονικὴ συγκυρία μία τέτοια πρωτοβουλία θὰ ἀποτύγχανε ὅπως πίστευε, καθότι ὁ παπικὸς θρόνος δὲν ἐπιθυμοῦσε στῆν πραγματικότητα διαλλαγὴ καὶ ἐνότητα, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ προσπορίσει μέσῳ τῶν ἐπαφῶν αὐτῶν ὄφελι εἰς βάρος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στῆν Ἀνατολή. Θεωρεῖ μάλιστα αὐτονόητο νὰ τονίσει γι' αὐτὸ στὸν πατριάρχη, ὅτι μία ὀρθόδοξη πρεσβεία πρὸς τὸν πάπα χωρὶς σωστὴ προετοιμασία σὲ θεολογικὸ καὶ πολιτικὸ ἐπίπεδο, ὅχι μόνο δὲ θὰ διευθετοῦσε τίς θεολογικὲς διαφορὲς καὶ τίς πολιτικὲς ἐγκρημότητες, ἀλλὰ μὲ δεδομένη τὴν ἐχθρότητα τοῦ παπικοῦ θρόνου ἔναντι τῶν ὀρθοδόξων, ἡ κίνηση αὐτὴ θὰ αὔξανε τὸ μένος τῶν Λατίνων κατακτητῶν ἐναντίον τους, ἀφοῦ θὰ ἐκλαμβάνονταν ὡς δεῖγμα ἡττοπᾶθειας καὶ ἀδυναμίας ἐκ μέρους τους μὲ συνέπεια τὴν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ καὶ τὸν ἀφανισμό τους⁴⁵.

Paderborn 1989⁵, σ. 229. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Ι.Ε., *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, Β'*, *Ἱστορία μέσης βυζαντινῆς περιόδου (565-1081)*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 134-135. ΒΙΗΛΜΕΥΕΡ Κ.-ΤΟΥΛΕ Η., *Kirchengeschichte, Bd. II: Das Mittelalter*, σ. 97-98. ΜΗΤΡ. ΗΛΙΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΘΕΙΡΩΝ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἀθήναι 1953, σ. 183. ΜΗΤΡ. ΣΑΡΔΕΩΝ ΜΑΞΙΜΟΥ, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἱστορικοκανονικὴ Μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 258.

45. *Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266⁹⁻¹².

Πεπεισμένοι λοιπόν ο μητροπολίτης Ναυπάκτου ότι η εκκλησιαστική και πολιτική κατάσταση εκείνη την περίοδο δέ δημιουργούσε καμιά ελπίδα για τελική και μόνιμη διευθέτηση των εκκλησιαστικών και πολιτικών σχέσεων Ανατολής και Δύσεως από την προτεινόμενη πρεσβεία⁴⁶, τόνιζε ακόμη στον πατριάρχη, ότι, παρόλο που ο σκοπός των Λατίνων σίτις κατακτημένες περιοχές της αυτοκρατορίας ήταν θεωρητικά διαφορετικός από εκείνον που επεδίωκε ο πάπας μέσω της πρεσβείας⁴⁷, οι ενέργειες και των δύο θα απέβαιναν στο τέλος εις βάρος του υπόδουλου λαού και της Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, διότι επιχειροῦνταν μία κίνηση για την ένότητα των Ἐκκλησιῶν, παρόμοιες της οποίας είχαν ανάλαβει κατά τὸ παρελθόν και «οἱ παλαιοὶ βασιλεῖς» χωρὶς ἀποτέλεσμα, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲ βρίσκονταν τότε σὲ μειονεκτική θέση, καθὼς εἶχαν σχεδὸν ὅλα τὰ ἐδάφη τῆς «Ρωμανίας» ὑπὸ τὴ διοίκησή τους, ἐνῶ ἡ θεολογία καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ βρισκόταν σὲ ἀκμὴ⁴⁸. Αὐτὸ σήμαινε προφανῶς κατὰ τὸν Ἰωάννη, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ προσπάθεια θὰ ἀποτύγγανε μὲ βεβαιότητα, διότι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ παρελθόν, ἡ κατάρρευση τῆς αυτοκρατορίας καὶ ἡ πολιτικὴ διάσπαση τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ανατολῆς εἶχε ἀποδυναμώσει οὐσιαστικὰ τὴν πολιτικὴ τους θέση καὶ ἰσχύ, ἐνῶ ἡ ἔλλειψη ἱκανῶν θεολογικῶν προσωπικότητων νὰ διεξαγάγουν σοβαρὸ διάλογο γιὰ τὴν ὀρθὴ ἐπίλυση τῶν θεολογικῶν διαφορῶν, καθιστοῦσε σχεδὸν βέβαιη τὴν ἐπίτευξη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας εἰς βάρος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Παρὰ ταῦτα ὅμως κι ἐπειδὴ ἐπιθυμῆ νὰ ὑπογραμμίσει τὸ πραγματικὸ του ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν θεολογικῶν διαφορῶν μὲ τὴ Ρώμη, δηλώνει στὸν πατριάρχη τὴν πρόθεσή του νὰ συμμετέχει στὴν προσπάθεια αὐτὴ μὲ τὴν ἀποστολὴ ἀντιπροσώπου, ὁ ὁποῖος θὰ μεταβεῖ μαζί μὲ τοὺς λοιποὺς πατριαρ-

46. «ἐμοὶ δὲ (...) ταῦτα δυσέλπιστα» Ἀντίγραμμο τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266²³⁻²⁴.

47. Ἀντίγραμμο τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266¹³⁻¹⁴. Ὅπως παρατηρεῖ ὀρθὰ ὁ Ν.Χ. Ἰωαννίδης, («Ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης», σ. 27-28) «Ἡ ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, πού κατὰ καιροὺς πρότειναν οἱ αυτοκράτορες τῆς Νίκαιας στοὺς Δυτικούς, ὑπῆρξε πάντοτε ἔλκυστικὴ πρόταση γιὰ τοὺς πάπες, ἀφοῦ ἔτρεφαν τὴν ἐλπίδα ὅτι μὲ τὴν ἔνωση θὰ ὑπέτασσαν εἰρηνικὰ τὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή».

48. «δυνατοῖς ἐσομένοις πρᾶγμα τελεσαι τοιοῦτον, ὅπερ οὐκ ἴσχυσαν οἱ παλαιοὶ βασιλεῖς ἐκεῖνοι καὶ πλὴν ὀλίγου μέρους τῆς Ρωμανίας πάσης ταύτης ἐπικρατεῖς, ὅτε καὶ τὸ τῆς ἐκκλησίας λόγιον ἦνθει καὶ πολὺχουν ἐφαίνετο καὶ μονασταὶ καὶ μγάδες ἀρετῆ καὶ λόγῳ διέλαμπον» Ἀντίγραμμο τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266¹⁷⁻²¹.

χικούς αντιπροσώπους στη Ρώμη⁴⁹, ἐφιστώντας του παράλληλα τὴν προσοχὴ στὸ γεγονός, ὅτι, ἐπειδὴ χαροποίησε τοὺς χριστιανούς τῶν κατακτημένων περιοχῶν ἢ εἶδηση τῆς νέας αὐτῆς πρωτοβουλίας συνδιαλλαγῆς μετὰ τὴν Ρώμη, κάτι ποὺ πίστευαν ὅτι θὰ βελτίωνε τὶς ἄθλιες συνθήκες τῆς διαβίωσής τους κάτω ἀπὸ τὴν λατινικὴ κυριαρχία, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προετοιμαστῆ μετὰ προσοχὴ προκειμένου νὰ μὴν ἀποτύχει καὶ ἡ προσπάθεια αὐτή, ὥστε νὰ ἐπιλυθοῦν οἱ θεολογικὲς διαφορὲς καὶ νὰ ἐπέλθει ἡ ὁμόνοια στὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ γενικότερα ἢ ἡρεμία στὴν Ἀνατολή. Γι' αὐτὸ καὶ τόνιζε, ὅτι ἐνδεχόμενη συμφωνία θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν ἔχει εὐκαιριακὸ, ἀλλὰ μόνιμο χαρακτήρα καὶ νὰ στηρίζεται σὲ ἀμοιβαῖες δεσμεύσεις γιὰ τήρηση τῶν συμφωνηθέντων σὲ θεολογικὸ καὶ πολιτικὸ ἐπίπεδο, διαφοροτικὰ ἦταν φρονημότερο νὰ μὴν ξεκινήσει⁵⁰, καθὼς ἦταν ἀνάγκη τὰ πράγματα νὰ ρυθμιστοῦν τουλάχιστον ἔτσι, ὥστε «μὴ σχισθῆναι τὴν ἐκκλησίαν»⁵¹, δηλαδὴ νὰ μὴν καταστῆ ἡ ἀποτυχία καὶ τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἀφορμὴ γιὰ νὰ διευρυνθεῖ τὸ χάσμα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἀκόμη περισσότερο καὶ νὰ ὀριστικοποιηθεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διάσπαση, ἐφ' ὅσον καὶ μετὰ τὴν ὑπάρχουσα τότε κατάσταση ὑπῆρχαν μόνο τρεῖς δυνατότητες. Ἡ πρώτη νὰ παραμείνουν τὰ πράγματα ὅπως ἦταν, δηλαδὴ ἡ διακοπὴ τῶν κανονικῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἀλλὰ μετὰ δυνατότητα ἐπικοινωνίας καὶ ἐλπίδα μελλοντικῆς συμφωνίας, κάτι τὸ ὁποῖο μάλιστα προκρίνει. Ἡ δευτέρα νὰ ἀποκοποῦν ἐντελῶς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τους, κάτι ποὺ ἀπεύχεται τονίζοντας χαρακτηριστικὰ «ὄ μὴ δώῃ Κύριος», καὶ ἡ τρίτη νὰ ἐπιτευχθεῖ μία ἔνωση πρόχειρη καὶ ἐπιπόλαια⁵², τὴν ὁποία ἀπορρίπτει, ἀφοῦ θὰ ἔβλαπτε ἀνεπανόρθωτα τὴν Ἐκκλησία καὶ δὲν θὰ διευθετοῦσε τὶς θεολογικὲς διαφορὲς,

49. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266²⁶⁻³¹. Πρβλ. καὶ NICOL D.M., «Ecclesiastical Relations between the Despotate of Epirus and the Kingdom of Nikaia», *Byzantion* 22 (1952), σ. 207-228.

50. «δέον οὖν καὶ τὴν σὴν ἀγιότητα καὶ τοὺς αὐτόθι συναδέλφους καὶ ἐπισκοπικαῖς ὑποθήκας καὶ διδασκαλικὰς κανονικαῖς τὴν πρᾶξιν ταύτην ἐπικωλύσαι, ὡς μήτε τὴν ἀρχὴν γενέσθαι ἢ γενομένην διὰ περιστάσιν καιρικὴν πάλιν ὑμετέρας ὑποθήκας ἀπογενέσθαι· οὐ γὰρ αἰσχύνῃ φορτίον ἀποθέσθαι βαρὺ καὶ κοινοβλαβὲς ἀποποιήσασθαι ἔργον» Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266³⁷-267⁴.

51. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267⁶⁻⁷.

52. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267⁴⁻⁶.

οὔτε θὰ τακτοποιοῦσε τὰ ὑπόλοιπα ἐκκρεμοῦντα ἐκκλησιαστικά καὶ πολιτικά ζητήματα. Ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ζητᾶ ἀπὸ τὸν πατριάρχη τὴν ἀποφυγὴ μὲ κάθε τρόπο τῆς περιπτώσεως τοῦ ὀριστικοῦ σχίσματος⁵³ ἀπὸ λανθασμένους χειρισμοὺς ἢ πρόχειρες πρωτοβουλίες, πρᾶγμα ποὺ τονίζει, παρὰ τὰ ἀντιλατινικά του αἰσθήματα, σαφῶς τὴν εἰλικρινῆ του ἐπιθυμία νὰ ὑπάρξει ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα σὲ ὑγιῆ θεολογικὴ βάση πρωτίστως, καθιστώντας κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ διευθέτηση τῶν διαφορῶν στὴν πίστη⁵⁴ μὲ τὴν πρεσβυτέρα Ρώμη, ἀποφασιστικῆς σημασίας παράγοντα γιὰ τὴν σταθερὴ ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῶν τραγικῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν συνεπειῶν ποὺ εἶχε ἐπιφέρει ἡ παρουσία καὶ ἡ πολεμικὴ δραστηριότητα τῶν Λατίνων στὴν Ἀνατολή.

3. Ἡ δραστηριότητα τῶν Λατίνων στὴν Ἀνατολή

Τὸ σημαντικότερο ἴσως πρόβλημα ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορία καὶ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μετὰ τὴν πρώτη θεολογικὴ ρήξη μὲ τὴ Ρώμη τὸν 9^ο αἰ., τὸ σχίσμα τοῦ 1054, τὴν ἐμπορικὴ δραστηριότητα τῶν Λατίνων καὶ κυρίως τὶς πρώτες σταυροφορίες⁵⁵, ἦταν ἀρχικὰ ἡ ἐνδεδειγμένη στάση ἀπέναντί τους καὶ κατόπιν ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ διαχειριστοῦν⁵⁶ τὰ ζητήματα ποὺ θὰ ἀνέκυπταν ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ, ἱεραποστολικὴ καὶ κυρίως τὴν πολεμικὴ τους δραστηριότητα στὴν Ἀνατολή. Ἡ παρουσία τῶν Ἰταλῶν (Βενετῶν, Γενουατῶν καὶ Πισατῶν) ἐμπόρων⁵⁷ μὲ τὴ συνοδεία ρωμαιοκαθολικῶν

53. Προτρέποντάς τον νὰ ἀφοσιωθεῖ ὀλοκληρωτικὰ σ' αὐτὸ τὸ ἔργο του τονίζει «ὑπὲρ τούτων πᾶσαν εἰσένεγκε τὴν σπουδὴν, ὑπὲρ τούτου πρόες σῶμα, πρόες ψυχὴν» Ἐπίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267⁹⁻¹⁰.

54. KOLBABA T.-M., «The Orthodoxy of the Latins in the Twelfth Century», ἐν A. Louth-A. Casiday (eds), *Byzantine Orthodoxies*, σ. 199 ἔξ.

55. Γι' αὐτὸ βλ. ΛΑΙΟΥ Α.Ε., «Byzantium and the Crusades in the Twelfth Century. Why was the Fourth Crusade Late in Coming?», ἐν Α.Ε. Laiou (ed.), *Urbs Capta*, σ. 17-40.

56. Γι' αὐτὸ βλ. ΚΟΛΙΑ Τ.Γ., «Βυζάντιο καὶ Σταυροφορίες. Ἡ διαχείριση τῆς σταυροφορικῆς κίνησης στὸ Βυζάντιο-Ἕνα γενικὸ πλαίσιο», ἐν Ν.Γ. Μοσχονά (ἐπιμ.), *Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος*, σ. 99-113.

57. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. ΛΑΪΟΥ Α., «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομικῆς παρουσίας τῆς Δύσεως στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ Ἑγγὺς Ἀνατολή», *ΙΕΕ* (1980), σ. 61-66. LILIE R.-J., *Handel und Politik zwischen dem Byzantinischen Reich und den Italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Comnenen und der Angeloi (1081-1204)*, Amsterdam 1984. ΛΙΑΚΟΥ

ίεραποστόλων ἀρχικά, καὶ κατόπιν τῶν ἐπιδρομῶν Νορμανδῶν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ σταδιακὴ προέλαση τῶν πολυπληθῶν Σταυροφόρων στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας, ὑπῆρξε ὁ σημαντικότερος παράγοντας γιὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀντιλατινικοῦ αἰσθήματος στὶς περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας⁵⁸ μετὰ τὸν 11^ο αἰ. κυρίως, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν⁵⁹ θεωρήθηκε ὀρθὰ ὡς ἡ περίοδος διαμόρφωσης καὶ ἀποκρυστάλλωσης τῆς ἀρνητικῆς εἰκόνας γιὰ τοὺς Λατίνους στὴν Ἀνατολή, κάτι ποὺ θὰ εἶχε καταλυτικὲς συνέπειες καὶ στὶς μετέπειτα πολιτικὲς κυρίως, ἀλλὰ καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἐξελίξεις, καθὼς μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἡ ἐμπορικὴ καὶ στρατιωτικὴ τους παρουσία στὴν Ἀνατολή, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀμοιβαία καχυποψία, ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης καὶ ἐχθρότητα ποὺ εἶχαν ἐν τῷ μεταξὺ καλλιεργηθεῖ, συνετέλεσαν οὐσιαστικὰ στὴν ἐπίσπηση τῆς κατάρρευσης τῆς αὐτοκρατορίας⁶⁰, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐκδήλωση τῆς βιαιότερης μέχρι τότε προσπάθειας ὑποταγῆς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸν παπικὸ θρόνο μὲ τὴν ἐνεργὸ μάλιστα σύμπραξη τῶν δυτικῶν ἐπιδρομῶν, κάτι ποὺ συνετέλεσε καὶ στὴν ὀριστικοποίησι τῆς ἐκκλησιαστικῆς διάσπασης ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι βέβαιο, ὅτι οἱ ποικίλες λατινικὲς προκλήσεις καὶ ἐχθροπραξίαι στὶς περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τελικὸ⁶¹ ἀποτέλεσμα τὴν κατάληψή της, ἀλλὰ καὶ ἡ παράλληλη προσπάθεια βίαιης ὑπαγωγῆς τοῦ ὀρθοδόξου πληθυσμοῦ στὸ ρωμαιοκαθολικὸ δόγμα, συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ στὴν καλλιέργεια καὶ ἐμπέδωση γενικότερα τοῦ ἀντιλατινικοῦ αἰσθήμα-

Ε., *Οἰκονομικὴ ἀνάλυση*, σ. 217 ἔξ. καὶ εἰδικότερα ἐν Ν.Γ. Μοσχονᾶ, *Οἱ Ναυτικὲς Πολιτεῖες τῆς Ἰταλίας, Ἀμάφη, Πίζα, Γένοβα, Βενετία καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Μεσόγειος. Πρακτικὰ τοῦ 19^{ου} Διεθνoῦς Συμποσίου*, ΕΙΕ/ΙΒΕ, Ἀθήνα 2008, σσ. 210.

58. ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ Ε., *Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, σ. 89 ἔξ. NICOL D., «Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261)», *ΙΕΕ* 9 (1980), σ. 77 ἔξ. καὶ ΓΟΥΝΑΡΙΑ Η Π., «Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν», *Σύμμεικτα* 9Α (1994), σ. 160.

59. BECK H.-G., «Byzanz und der Westen im 12. Jahrhundert», ἐν *Vorträge und Forschungen*, Konstanz 1969, σ. 227-241. DVORNIK F., «Κωνσταντινούπολη καὶ Ρώμη», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Α'*, σ. 352 καὶ ΓΟΥΝΑΡΙΑ Η Π., «Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν», *Σύμμεικτα* 9Α (1994), σ. 157.

60. ΓΟΥΝΑΡΙΑ Η Π., «Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν», *Σύμμεικτα* 9Α (1994), σ. 161.

61. Βλ. τὶς ἀπόψεις τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς γιὰ τὸ χαρακτῆρα τῶν σταυροφοριῶν ὡς ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν οὐσιαστικὰ κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας ἐν Η. ΓΟΥΝΑΡΙΑ Η, «Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν», *Σύμμεικτα* 9Α (1994), σ. 160-161.

τος⁶² στην Ανατολή, αλλά και της άρνητικῆς στάσης τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου ἀπέναντί τους, τὴν ὁποία συντηροῦσε καὶ ἐνέτεινε ἀκόμη περισσότερο ἡ ἀκατάπαυστα συνεχιζόμενη βιαιότητα τῶν Λατίνων σὲ βάρος τῶν ὑποδούλων στίς κατακτημένες περιοχές, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ ὑποστοῦν, ὅπως πίστευε, τὴ θεία τιμωρία, καθὼς θὰ τοὺς «πατάξοι Θεὸς ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ»⁶³.

Ἡ κατάκτηση τῶν περιοχῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου καὶ ἡ ταλαιπωρία τὴν ὁποία ὑπέστησαν τὸ πλήρωμα καὶ ὁ κλῆρος τῶν κατὰ τόπους μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν ἀπὸ τοὺς διωγμούς, τὸν προσηλυτισμὸ καὶ τὴν τυραννικὴ συμπεριφορὰ τῶν Λατίνων, ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριότερους λόγους ποὺ ὀδήγησαν τὸν Ἀπόκαυκο τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ συγκυρία σὲ οὐσιαστικὴ διαφωνία μὲ τὴν προαναφερθεῖσα κίνηση τῆς πρόσκλησης τοῦ πατριάρχη Μανουήλ⁶⁴ σὲ σύνοδο στὴ Νίκαια γιὰ συνδιαλλαγὴ μὲ τὴν πρεσβυτέρα Ρώμη, καθὼς, ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικά, εἶναι τέτοιας φύσεως τὰ προβλήματα καὶ οἱ δυσκολίες ποὺ δημιουργοῦσαν οἱ Λατῖνοι στίς περιοχές ποὺ κατεῖχαν, ὥστε ἀκόμη καὶ ἡ ἀπουσία ἐπικοινωνίας μὲ τὸ Πατριαρχεῖο, λόγῳ ἀδυναμίας ἀσφαλούς διελεύσεως ἀπ' αὐτές, νὰ ὀφείλεται κυρίως στὸ χάσμα «ὅπερ ἡ ἰταλικὴ τυραννὶς ἡμῖν ἐπέβθρεψεν»⁶⁵. Ἐὰν καὶ ἡ εὐλογοφανὴς αὐτὴ δικαιολογία ἀποτελεῖ σαφῶς πρόφαση, θεωροῦμε ὅμως ὅτι ἀποδίδει ἐν πολλοῖς τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τῆς δυσμε-

62. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗ Π., «Ἡ εἰκόνα τῶν Λατίνων τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν», *Σύμμεικτα* 9Α (1994), σ. 167.

63. *Πρὸς τὸν ἀρχιεπὶ τὸν κὺρ Κωνσταντῖνον*, 107, ἐκδ. Ν.Α. Bees-E. Bees Seferli, «Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropoliten von Naupaktos (in Aetolien)», *BNJ* 21 (1976), σ. 157⁵⁸⁻⁵⁹.

64. «τοῦ συναγαγεῖν εἰς Νίκαιαν τοὺς ἀπανταχόθι ἀρχιερεῖς τοὺς τε τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς ὑπὸ τὸν Ἀλεξανδρείας τὸν Ἀντιοχείας καὶ τὸν Ἱεροσολύμων, ἐφ' ᾧ κοινῇ βουλῇ καὶ ψήφῳ πρέσβεις πρὸς τὸν πάπαν τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης σταλῆναι χάριν τοῦ λυθῆναι τὰ σκάνδαλα καὶ πρὸς ἀλλήλας εἰρηνεύσαι τὰς ἐκκλησίας καὶ ὁμοφρονῆσαι τοῦ λοιποῦ πάντας χριστιανούς» *Τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Ναυπάκτου* ..., 14, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», *VV* 3 (1896), σ. 264¹²⁻¹⁷. Γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς σχέσεις Νικαίας καὶ Ἡλείου γενικὰ βλ. NICOL D.M., «Ecclesiastical Relations between the Despotate of Epirus and the Kingdom of Nikaia», *Byzantion* 22 (1952), σ. 207-228.

65. *Ἀντίγραμμά τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», *VV* 3 (1896), σ. 265¹⁸. Πρὸς τὸν ἀγιώτατον Πατριάρχη, 57, ἐκδ. Ν.Α. Bees-E. Bees Seferli, «Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropoliten von Naupaktos (in Aetolien)», *BNJ* 21 (1976), σ. 112¹²⁻¹³ καὶ *Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν*, 71, ἐκδ. Ν.Α. Bees-E. Bees Seferli, «Unedierte Schriftstücke...», *BNJ* 21 (1976), σ. 130⁶.

νοῦς κατάστασης στίς κατακτημένες περιοχές διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἰσχυριζόταν πῶς ἀδυνατοῦσε νὰ ταξιδέψει ὁ Ἰωάννης τὴν περίοδο αὐτή, θεωρώντας τὴν ἐπικίνδυνη παρουσία καὶ δράση τῶν ἐκεῖ κατακτητῶν Λατίνων ὡς τὸ κυριότερο ἐμπόδιο γιὰ ἐνδεχόμενο ταξίδι του στὴ Νίκαια⁶⁶. Τὸ γεγονός δηλαδὴ ὅτι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἀποφεύγει τὴν ἀνταπόκριση στὴν πατριαρχικὴ πρόσκληση εἶναι κυρίως πολιτικός, δὲ σημαίνει ὅτι ἡ διστακτικότητά του δὲν ἔχει ἄμεση σχέση καὶ μὲ τὴν καθόλου συμπεριφορὰ τῶν Λατίνων ἔναντι τῶν ὀρθοδόξων στίς περιοχές πού κατεῖχαν, κάτι πού γνωρίζει προφανῶς ὁ πατριάρχης, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἰωάννης, πρὶν ἐκφράσει τίς ἐπιφυλάξεις του γιὰ τὴ χρησιμότητα τῆς προσπάθειας συνδιαλλαγῆς μὲ τὸν πάπα, σπεύδει νὰ ἀπαριθμήσει τὰ κακὰ πού εἶχαν ἐπιφέρει στὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ κράτος μὲ τὴν ἀνοχή ἢ καὶ τὴν ὑποστήριξή του οἱ Λατίνοι ἐπιδρομεῖς, ὑπογραμμίζοντας παράλληλα πῶς ἡ ἀνάπτυξη σχέσεων μὲ τὴ θρησκευτικὴ τους ἡγεσία, ὄχι μόνον δὲν θὰ διευκόλυνε τὰ πράγματα ἐκείνη τὴν περίοδο, ἀλλὰ ἀντίθετα ἔνα τέτοιο γεγονός θὰ τοὺς ἀποθρόσυνε καὶ θὰ τοὺς ὠθοῦσε στὴ διάπραξη χειρότερων κακῶν εἰς βάρους τῶν ὀρθοδόξων⁶⁷.

Μποροῦμε συνεπῶς νὰ συμπεράνουμε βέβαια, ὅτι ἡ ἀρνητικὴ στάση τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου ἀπέναντι στοὺς Λατίνους ὀφείλεται βέβαια στίς θεολογικὲς τους ἀποκλίσεις, ὅπως δεῖξαμε στὴν προηγούμενη παράγραφο, ὁ κυριότερος ὅμως λόγος γι' αὐτὴν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τοὺς βιώνει ἐκείνη τὴν περίοδο, ἂν καὶ Χριστιανούς, ὡς σκληροὺς κατακτητὲς μὲ διάθεση νὰ ἐπιτύχουν ὄχι μόνον τὴν πολιτικὴ ὑποταγὴ ὄλων τῶν περιοχῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ

66. Γι' αὐτὸ καὶ, ὅπως τονίζει στὸν πατριάρχη, «διὰ τὰ ἐν μέσῳ καὶ κατὰ χέρσον καὶ θάλασσαν ἐκ τῆς λατινικῆς ἐπηρείας σκόλα τὲ καὶ ἐμπόδια δυσχερῆς ἡμῖν ἢ πρὸς τὴν Νίκαιαν ἄνοδος» *Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266²⁶⁻²⁸.

67. «ἐθαύμασα, οὕτως ὑμῶν διὰ τοῦ μετὰ τῶν Λατίνων κήδους προστεθέντων αὐτοῖς καὶ σπονδὰς πρὸς αὐτοὺς ποιησαμένων εἰρηνικὰς καὶ τὸ σύμπνον ἐχόντων, ὡς ἀποθαροῦσαι αὐτοὺς τοῦ λοιποῦ καὶ κλεῖσαι μὲν τὰς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ἔνθα καὶ ἄρχουσι, μύρια δὲ τὰ δεινὰ κατὰ τῶν ὑπὸ χεῖρα χριστιανῶν διαπράττεσθαι, νῦν ἐθέλειν πρεσβείαν στείλεσθαι πρὸς τὸν τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἐξάρχοντα. Ὑπὲρ ὧν καὶ αὐτὸς μὲν οἴκοθεν δι' ἐθελοκακίαν τὴν καθ' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' ὑμῶν προσθήκην τῆς μανίας ταύτης εἰλήφει καὶ τῆς παντοδαπῆς κατὰ τῶν ἡμετέρων ὁμοφύλων κακώσεως. Καὶ οὐκ ἂν τις εἴποι, ἀλλὰ μὲν τοὺς ἐν τοῖς ὑπὸ τὴν Ρωμανίαν ποτὲ χώρας ἐπικρατοῦντας λατίνους ἐθέλειν ποιεῖν, ἕτερα δὲ τὸν ἅπαν ἢ νῦν ἢ διὰ τῆς ζητουμένης πρεσβείας» *Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266⁴⁻¹⁴.

τόν άφανισμό τής όρθόδοξης πίστης και παράδοσης με παράλληλη βίαιη ύπαγωγή του όρθοδόξου πληρώματος στη δικαιοδοσία του Ρωμαίου Ποντίφηγκα, κατόπιν εκδιώξεως των επισκόπων από τις έδρες τους και των ήγουμένων από τις μονές τους, και την εγκατάσταση σ' αυτές Λατίνων. Για τόν λόγο αυτό και θεωρούσε μάταιη κάθε προσπάθεια συνεννόησης και συνδιαλλαγής με την πρεσβυτέρα Ρώμη⁶⁸ την περίοδο εκείνη, θεωρώντας μάλιστα τόν προκαθημένο της ως τόν κύριο ύπαίτιο όλων των δεινών του κράτους αλλά και τής Όρθόδοξης Έκκλησίας από τούς Λατίνους, καθώς ό πάπας διακρίνεται «οίκοθεν δι' έθελοκακίαν τήν καθ' ήμωv»⁶⁹. Η άποστροφή και ή εκδικητικότητα του παπικού θρόνου για την όρθόδοξη Άνατολή θεωρεί ότι ήταν τόσο βαθιά και έντονη, ώστε να επιδιώκει την πολιτική και θρησκευτική καθυπόταξη των όρθοδόξων με την ύπόθαψη, ένθάρρυνση και ύποστήριξη των στρατιωτικών ενεργειών των Νορμανδών και των Σταυροφόρων⁷⁰.

Έξαιτίας τής στρατιωτικής και θρησκευτικής τους δραστηριότητας εις βάρος τής αυτοκρατορίας και τής Έκκλησίας, οι Λατίνοι, κληρικοί και λαϊκοί, χαρακτηρίζονται από τόν Άπόκωνκο «θεομίσητοι»⁷¹, καθώς δέν άποτελοΰσαν άδελφούς που πιστεύουν από κοινού με τούς όρθοδόξους στην Άγία Τριάδα⁷²,

68. *Τῷ ιερωτάτῳ μητροπολίτῃ Ναυπάκτου ...*, 14, έκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 264¹²⁻¹⁷.

69. *Άντίγραμμα του Ναυπάκτου προς τόν πατριάρχη*, 15, έκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266¹⁰. Επίσης βλ. KOLBABA T.-M., *The Byzantine Lists*, σ. 32 έξ. και ANGOLD M., «Byzantium and the West 1204-1453», έν M. Angold (ed.), *The Cambridge History of Christianity*, vol. 5, σ. 54. Για τή στάση του παπικού θρόνου έναντι τής αυτοκρατορίας και τής Όρθόδοξης Έκκλησίας από τόν 11° αϊ. βλ. NORDEN W., *Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem Ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des Byzantinischen Reiches (1453)*, Berlin 1903. SETTON K.M., *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, vol. I, *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia 1976. GILL J., *Byzantium and the Papacy 1198-1400*, New Jersey 1979. ΜΕΘΟΔΙΟΥ, ΑΡΧΙΕΠ. ΠΡ. ΘΥΑΤΕΙΡΩΝ, *Η εκκλησιαστική αντίπαράθεση Έλλήνων και Λατίνων από τής εποχής του Μεγάλου Φωτίου μέχρι και τής Συνόδου τής Φλωρεντίας (858-1439)*, Άθήναι 1990, σ. 272 έξ. NICOL D., «Άπό τήν Άλωση ως τήν άνάκτηση τής Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261)», *IEE* 9 (1980), σ. 81. ANGOLD M., «Byzantium and the West 1204-1453», όπ. παρ., σ. 53-78.

70. Γι' αυτό βλ. FINE J.V.A., *The Late Medieval Balkans*, σ. 76-80. SETTON K.M., *The Papacy and the Levant*, I, σ. 16 έξ. ACKERMANN U., *Die Eroberung Konstantinopels*, σ. 4 έξ.

71. *Προς τόν κραταιόν Κομνηνόν, ότε τόν Πλαταμώνα παρέλαβε και ύπέστρεψεν*, 4, έκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 247².

72. *Άντίγραμμα του Ναυπάκτου προς τόν πατριάρχη*, 15, έκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267¹⁰⁻¹¹. Ποβλ. και ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ Ε., *Η πολιτική ιδεολογία τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, σ. 90.

ἀλλὰ στήν πραγματικότητα τούς «φονεῖς καὶ κοινούς διώκτας»⁷³ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύει σαφῶς καὶ ἡ ἀπάνθρωπη συμπεριφορά τους ἀπέναντι στοὺς κατοίκους τῶν ὑπόδουλων περιοχῶν, γι' αὐτὸ καί, ἀναφερόμενος στὴ λατινικὴ σκληρότητα, ὁμιλεῖ σαφῶς γιὰ «ὄχθους λατινικούς», ἀλλὰ καὶ περὶ «λατινικῆς μιαρίας»⁷⁴. Ἡ στάση αὐτὴ τῶν Λατίνων ἀπέναντι στοὺς κατακτημένους ὀρθόδοξους πληθυσμούς, ὀφείλεται, ὅμως κατὰ τὸν Ἰωάννη, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ στήν ἔμφυτη ὑπερηφάνεια ποὺ τοὺς χαρακτηρίζει, γι' αὐτὸ καί, ἀκολουθώντας τὸ σύνθημα «κατηγορητήριο» τῶν ὀρθόδοξων τῆς Ἀνατολῆς ἐναντίον τους, τοὺς ἀποκαλεῖ «ὑψαύχενες»⁷⁵, θεωρώντας τους γένος δύστροπο, ἀτίθασο, ἐριστικὸ στοὺς τρόπους καὶ ἡμιμαθὲς ὅσον ἀφορᾷ τὴν παιδεία⁷⁶, τὸ ὁποῖο διαπνέεται ἀπὸ «μανίαν (...) παντοδαπὴν κατὰ τῶν ἡμετέρων ὁμοφύλων»⁷⁷, ἀφοῦ δὲν ἐπιδεικνύουν τὴν παραμικρὴ κατανόηση καὶ εὐσπλαχνία πρὸς τοὺς ὑπόδουλους ὀρθόδοξους τῶν περιοχῶν ποὺ κατέχουν⁷⁸.

Ὅλ' αὐτὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἐπιτρέπουν στὸν καχύποπτο ἀπέναντί τους μητροπολίτη Ναυπάκτου νὰ μεταβάλλει στάση καὶ νὰ δείξει τὴν παραμικρὴ ἐμπιστοσύνη στοὺς κατακτητὲς Λατίνους, γι' αὐτὸ καὶ στήν ἀπαντητικὴ πρὸς τὸν πατριάρχη Μανουὴλ ἐπιστολή, ἐπειδὴ δὲ θεωρεῖ τὶς ἐνδεχόμενες εἰρηνικὲς τοὺς προθέσεις ὡς ἀποτέλεσμα ἀγαθῶν κινήτρων, τοὺς χαρακτηρίζει εὐθέως ἀναξιόπιστους, προτρέποντάς τον, καὶ παράλληλα μέσω αὐτοῦ τὸν αὐτοκράτορα στὴ Νίκαια, νὰ μὴν τοὺς ἐμπιστευεῖται γιὰ διαλλαγὴ στὰ ἐκκλησιαστικὰ ζη-

73. Ἐπίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266¹¹.

74. Πρᾶξις συνοδικῆ περὶ τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως, 24, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 285³¹⁻³².

75. Πρὸς τὸν κραταῖον Κομνηνόν, 8, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 254⁷.

76. «δύσερι (...) γένος καὶ δυσπειθὲς καὶ φιλόνηκον καὶ ταῖς σοφιστικαῖς ἐρωτήσεσι τὴν γλῶσσαν πλέον ἠκονικὸς καὶ μεγάλην ἐντεῦθεν ἔχον τὴν κόρουζαν» *Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου, χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν, εἰς ἀρχιερέα Κερκυραίων*, 13, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 262³⁻⁶. Γιὰ τὴν προσθήκη «Πνεύμα[τος]» βλ. τὴ μελέτη τοῦ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ Α., «Παρατηρήσεις εἰς τὰ Epirotica saeculi XIII», VV 11 (1904), σ. 865.

77. Ἐπίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266¹¹⁻¹².

78. «καὶ οὐκ ἐξηλθον οὐπω εἰς πλατυσμόν, ὃν ἡμεῖς τῷ πλατυσμῷ τῶν ἀμαρτημάτων αὐτοῦς ἐξηπλώσαμεν» *Ἐπίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267¹⁵⁻¹⁶.

τήματα⁷⁹. Τὸ ἴδιο πράττει ἀπευθυνόμενος καὶ πρὸς τὸν ἄρχοντα τῆς Ἡπείρου Θεόδωρο Κομνηνὸν, τὸν ὁποῖο ἐπίσης προτρέπει, ὄχι μόνον νὰ μὴ συνάψει σχέσεις ἢ εἰρήνη μαζί τους, ἀλλὰ νὰ τοὺς πολεμήσει καὶ μάλιστα, ὅπως τοῦ τονίζει, «*διαλύσεις νέφος ἰταλικόν*»⁸⁰, διότι «*οὐδένα Λατίνον, κἄν δουλεύη μισθοῦ, κἄν τὰ πιστὰ ἐπαγγέληται, πρέπον εἶναι ἄνδρας Ρωμαίους ἔχειν εἰς πρόνοιαν*», καθότι ὅπως ὑπογραμμίζει, ἂν ἀπὸ τῆ φύση τους οἱ Λατῖνοι διάκεινται ἐχθρικά πρὸς τοὺς Ρωμαίους, εἶναι ἀδύνατο νὰ μεταπλάσσουν τὸ χαρακτῆρα τους καὶ νὰ ἐλέγξουν αὐτὴ τους τὴ ροπή, ὥστε ἀπὸ ἐχθροὶ νὰ γίνουν φίλοι καὶ συνεργάτες. Κάθε προσπάθεια συνεργασίας μαζί τους ἐκ μέρους τοῦ Κομνηνοῦ, συνεπῶς, θὰ μοιάζει περισσότερο μὲ τὸ μάταιο καὶ κοπιαστικὸ ἔργο τῆς ἐξημερώσεως ἐνὸς λιονταριοῦ ἢ μίας λεοπαρδαλῆς, τὰ ὁποῖα, ἀκόμη καὶ ἂν ἐπιδείξουν παροδικὴ διάθεση συνεργασίας, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀποβάλουν τὶς ἐχθρικές πρὸς τὸν ἄνθρωπο φυσικές τους ροπές, ὅπως «*τὸ θυμῶδες*» καὶ «*τὴν δρυμύτητα*»⁸¹.

Ἡ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης πρὸς τοὺς Λατίνους ὀδηγεῖ τέλος τὸν Ἰωάννη, ἀφορμώμενο καὶ ἀπὸ τὴν παλαιὰ τους φιλία, νὰ τονίσει στὸν πατριάρχη Μανουὴλ ὅτι ἂν τελικὰ ἀποφασιστεῖ ἡ ἀποστολὴ τῆς πρεσβείας στὸν πάπα, θὰ πρέπει νὰ ληφθεῖ πρόνοια, ὥστε ἡ συμφωνία πὺν ἐνδεχομένως θὰ ἐπιτευχθεῖ νὰ στηρίζεται σὲ ἀμοιβαῖες δεσμεύσεις γιὰ τὴν τήρησή της⁸², καθὼς ἦταν ἀνάγκη τὰ θεολογικὰ ζητήματα νὰ προετοιμαστοῦν μὲ σοβαρότητα καὶ νὰ τακτοποιη-

79. Πρβλ. τὰ ἀναγραφόμενα ἐκ μέρους του στὸ *Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266¹²⁻¹⁴.

80. Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν, 71, ἐκδ. N.A. Bees-E. Bees Seferli, «Unedierte Schriftstucke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropoliten von Naupaktos (in Aetolien)», *BNJ* 21 (1976), σ. 131³⁴.

81. «τὸ γὰρ φύσει κατὰ Ρωμαίων, πῶς τὸ φύσει μεταβαλόν, τὴν ἔξιν ταύτην μεταπλασθῆ καὶ τὴν ἐναντίαν ἀντιλάβη διάθεσιν; Εἰ τί καὶ λέων καὶ πάρδαλις ἡμερούμενα, ὁ μὲν τὸ θυμῶδες ἀποβαλεῖται, ἡ δὲ τὴν δρυμύτητα» *Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν*, 71, ἐκδ. N.A. Bees-E. Bees Seferli, «Unedierte Schriftstucke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropoliten von Naupaktos (in Aetolien)», *BNJ* 21 (1976), σ. 132⁶⁶⁻⁷¹ καθὼς καὶ τὸ σχόλιο τοῦ ΤΩΜΑΛΑΚΗ Ν. Β., *Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204-1453)*, σ. 61.

82. «δέον οὖν καὶ τὴν σὴν ἀγιότητα καὶ τοὺς αὐτόθι συναδέλφους καὶ ἐπισκοπικαῖς ὑποθήκαις καὶ διδασκαλιαῖς κανονικαῖς τὴν πρᾶξιν ταύτην ἐπικωλύσαι, ὡς μήτε τὴν ἀρχὴν γενέσθαι ἢ γενομένην διὰ περιστάσιν καιρικὴν πάλιν ὑμετέρας ὑποθήκαις ἀπογενέσθαι· οὐ γὰρ αἰσχρὴν φορτίον ἀποθέσθαι βαρὺ καὶ κοινοβλαβὲς ἀποποιήσασθαι ἔργον» *Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266³⁷-267⁷⁴.

θοῦν κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ μὴν ὀδηγήσουν στὴν πλήρη ἐκκλησιαστικὴ διάσπαση⁸³, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἀλλὰ στὴν εἰρήνευση καὶ τὴν ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν, προκειμένου νὰ πάψει ἡ βία καὶ νὰ ἐπέλθει ἡ εἰρήνη στὶς κατακτημένες περιοχὲς μὲ τὴν περιστολὴ τῆς λατινικῆς ἐπιθετικότητας καὶ τὴν παύση τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν ὀρθοδόξων. Ἡ ἔμφυτη ἀστάθεια τοῦ χαρακτῆρα τῶν Λατίνων ὅμως, ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπάρχουσες δύσκολες πολιτικὲς συνθήκες, προσαυτολίζον τὸ μητροπολίτη Ναυπάκτου στὴν πεποίθηση ὅτι τὸ ἔργο τῆς διαλλαγῆς μὲ τὴν Ρώμη θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ λεπτὸ καὶ δύσκολο ἐκείνη τὴ χρονικὴ περίοδο, ἀφοῦ στὴν πραγματικότητα οἱ εὐρισκόμενοι σὲ μειονεκτικὴ θέση ὀρθόδοξοι, θὰ καλοῦνταν οὐσιαστικὰ ὡς θύματα τῶν Λατίνων νὰ παρακαλέσουν καὶ νὰ πρесеβύσουν πρὸς «*τοὺς φονεῖς καὶ τοὺς κοινούς διώκτας*», ὅχι ἀπίστων ἀνθρώπων, ἀλλὰ «*τῶν τῆς τριάδος αὐτῆς πιστῶν*», τῶν ὁποίων τὴν πίστη παρὰ ταῦτα ἐπιχειροῦν νὰ μεταβάλλουν καὶ νὰ τοὺς ὑποτάξουν πολιτικά⁸⁴, θεωρώντας γι' αὐτὸ ὡς σωφρονέστερη ἢ καὶ ρεαλιστικότερη στάση ἀπέναντί τους στὴν συγκυρία αὐτή, ἐκείνη τοῦ Θεοδώρου Κομνηνοῦ, ὁ ὁποῖος, γνωρίζοντας τὴν ἀφερεγγυότητά τους, μετέθετε τὴν προσπάθεια διαλλαγῆς μὲ τὴ θρησκευτικὴ τους ἡγεσία στὸ μέλλον, ὅποτε θὰ βρισκόταν σὲ πλεονεκτικότερη θέση, γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ἀντιμετώπιζε τότε ὡς «*κοινούς (...) τυράννους*»⁸⁵, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ ἀπελευθερωθοῦν μὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις οἱ κατακτημένες περιοχὲς τὸ συντομότερο, προκειμένου νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση καὶ ζωὴ σ' αὐτές.

4. Ἡ πολιτικὴ τῶν ἀρχόντων τῆς Ἡπείρου ἔναντι τῶν Λατίνων

Ἡ διερεύνηση τῆς στάσης τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου ἔναντι τῶν Λατίνων προσλαμβάνει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ ἀξία ἐπίσης ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὴ εἶχε ὅπωςδήποτε ἄμεση ἐξάρτηση καὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν θέση ποὺ κατεῖχε ὡς πρωτόθρονος ἱεράρχης τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου καὶ ἴσως ὡς

83. «μὴ σχισθῆναι τὴν ἐκκλησίαν» Ἐπίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267⁶⁻⁷.

84. Ἐπίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267¹⁰⁻¹³.

85. Ἐπίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267²⁵.

ἐπίδοξος προκαθήμενος τῆς μέλλουσας αὐτόνομης Ἐκκλησίας τοῦ ὑπὸ σύστασιν ὁμώνυμου κράτους⁸⁶, γεγονός πού τοῦ ἐπέβαλε νά συμπορευέται πλήρως μέ τήν ἔναντι τῶν Λατίνων πολιτική τῶν Κομνηνῶν καί ἰδίως τοῦ Θεοδώρου, ἡ ὁποία παρ' ὄλο πού ἀσκοῦνταν καί προσαρμοζόταν ἀνάλογα μέ τῖς ἐκάστοτε πολιτικές συγκυρίες, ἦταν στήν πραγματικότητα σταθερά ἀρνητική καί ἐχθρική. Στή συμπόρευσίν του βέβαια μέ τήν ἀρνητική ἔναντι τῶν Λατίνων πολιτική τῶν Κομνηνῶν συνέβαλε ἀποφασιστικά καί ἡ τραυματική ἐμπειρία πού βίωσε στή Ναύπακτο⁸⁷ ὁ ἴδιος ὡς μητροπολίτης, κυρίως ἀπό τὰ κακά πού ἐπέφεραν καί συνέχιζαν νά προξενοῦν οἱ Λατῖνοι κατακτητές, τόσο στοὺς κατοίκους τῶν ὑπόδουλων περιοχῶν τῆς αὐτοκρατορίας γενικότερα, ὅσο καί στοῦ ἐκκλησιαστικό πλήρωμα, κληρο καί λαό, τῶν κατὰ τόπους ἐπισκοπῶν τῆς δικαιοδοσίας του⁸⁸, ἡ παρουσία τῶν ὁποίων σ' αὐτέσ ὡς βίαιων Χριστιανῶν κατακτητῶν, τοῦ δημιουργοῦσε, πέραν τῆς βαθιάς ὀδύνης καί τῆς ἀπογοήτευσης, αἴσθημα ἀνασφάλειας⁸⁹, ἀλλά καί ἕνα περιβάλλον ἀποπνικτικό γιά τόν ἴδιο· ἕναν ἄνθρωπο, ἄν κρίνομε ἀπό τόν εὐρὺ κύκλο τῶν προσώπων μέ τὰ ὁποία ἀλληλογραφοῦσε⁹⁰, πού ἀδυνατοῦσε ἐξ αἰτίας τοῦ λατινικοῦ κινδύνου νά κινεῖται ἐλεύθερα ἢ καί νά ἐπικοινωνεῖ εὐκόλα μέ τοὺς πολυπληθεῖς φίλους του στίς ὑπόλοιπες κατακτημένες καί μὴ περιοχῆς τῆς αὐτοκρατορίας.

86. Βλ. γι' αὐτὸ εἰδικὰ τῖς μελέτες τῶν Karpozilos A.D., *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nikaia and the Principality of Epiros (1217-1233)*, Thessaloniki 1973 καί ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ Ε.-Κ., *Ἡ κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου κατὰ τὴν περίοδο 1204-1235*, Θεσσαλονίκη 1994.

87. Γιά τὴ Ναύπακτο ἐκείνη τὴν ἐποχὴ βλ. ΣΑΒΒΙΑΔΗ Α.Γ.Κ., «Ἡ Ναύπακτος ἀπὸ τὰ πρωτοβυζαντινὰ χρόνια ὡς τὴν ὀθωμανικὴν κατάκτησιν τοῦ 1499. Ἱστορικὸν διάγραμμα», ἐν Τοῦ Αὐτοῦ, *Μελετήματα Βυζαντινῆς Πρωσοπογραφίας*, σ. 434 ἐξ.

88. Γι' αὐτὸ βλ. *Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν, ὅτε τὸν Πλαταμῶνα παρέλαβε καὶ ὑπέστρεψεν*, 4, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 247¹⁻³ καὶ *Πρᾶξις συνοδικῆ περὶ τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως*, 24, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 285²⁰⁻³¹. Γενικὰ γι' αὐτὸ βλ. ΜΕΘΟΔΙΟΥ, ΑΡΧΙΕΠ. ΠΡ. ΘΥΑΤΕΙΡΩΝ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀντιπαράθεσις Ἑλλήνων καὶ Λατίνων*, σ. 269 ἐξ. Ἐπίσης FELDHALTO G., *La Chiesa Latina in Oriente*, t. I-III, Verona 1973-1976 καί HAMILTON B., *The Latin Church in the Crusader States. The Secular Church*, London 1980.

89. Εἶναι χαρακτηριστικὰ αὐτὰ πού γράφει στὸν πατριάρχη Μανουήλ, γιά τῖς δυσκολίες τῆς διάβασης τῶν λατινοκρατούμενων περιοχῶν στοῦ *Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 266²⁶⁻¹².

90. Μακροσκελὴ κατὰλογο τῶν παραληπτῶν τῶν ἐπιστολῶν του παραθέτει ὁ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 118 ἐξ.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Ἰωάννης κλήθηκε νὰ ποιμάνει τὴ σημαντικότερη ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὴν Παλαιὰ Ἡπειρο⁹¹ κατὰ τὴν πλέον ἀνώμαλη περίοδο γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἰδιαίτερος γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση ποὺ διαμορφώθηκε ἐκεῖ ἐξ αἰτίας τῆς κατάρρευσης καὶ τοῦ διαμελισμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τὸ 1204⁹², μὲ τὴν κατὰ

91. Ὁ Ἀπόκωνος παρέμεινε στὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τὸ 1199/1200 μέχρι καὶ τὸ 1232 καὶ διαδραμάτισε πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου. Ἔτσι μετὰ κυρίως τὸ 1204, κλήθηκε κάτω καὶ ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Κομνηνῶν νὰ προβεῖ σὲ κανονικὲς ἐνέργειες ποὺ ἐκτάθηκαν σὲ ἐκκλησιαστικὲς ἐπαρχίες ἀπὸ τὴν Κέρκυρα μέχρι τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο μέχρι τὴν Βουλγαρία, καθὼς ἡ ἐπαρχία τῆς Ναυπάκτου, ὡς κληρονόμος τῆς ἀρχαίας μητροπόλεως Νικοπόλεως, ἦταν ἡ μητροπολιτικὴ ἔδρα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου, στὴν κανονικὴ δικαιοδοσία τῆς ὁποίας ὑπαγόταν τουλάχιστον δέκα ἐπισκοπές (Γι' αὐτὸ βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ Γ.Ι., «Πότε παρήκμασε καὶ ἐξέλιπε ἐκκλησιαστικῶς ὡς μητρόπολις ἡ Νικόπολις καὶ ἀνεδείχθη ἡ Ναύπακτος», ἐν *Πεπραγμένα Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. Β', Ἀθήνα 1956, σ. 150-205. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκωνος Μητροπολίτης Ναυπάκτου*, σ. 20-21. ΝΙΣΟΛ Δ.Μ., *Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου*, σ. 330. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261)», *ΙΕΕ* 9 (1980), σ. 104 καὶ ANGOLD Μ., *Church and Society in Byzantium*, σ. 214 ἐξ.) τὴν ἐποχὴ ποὺ βρισκόταν στὸ θρόνο τῆς ὁ Ἀπόκωνος, ἐνῶ ἡ ἐπιρροή της μὲ τὴν υποστήριξη τῶν ἀρχόντων τῆς Ἡπείρου ἐκτεινόταν καὶ στὶς ὑπόλοιπες ἐπαρχίες ποὺ ἀπελευθέρωναν ἀπὸ τὸ λατινικὸ ζυγὸ οἱ Κομνηνοὶ (Γιὰ τὸ ὄνομα τῶν ἀρχόντων τῆς Ἡπείρου βλ. περισσότερα ἐν D.I. Polemis, *The Dukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, σ. 87 ἐξ. καὶ D.M. Nicol, *Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου*, σ. 11-12) ἄρχοντες καὶ ἐπίδοξοι αὐτοκράτορες Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρος, πράγμα ποὺ ἀποτυπώνεται σαφῶς στὸ διασωθὲν συγγραφικὸ τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖο ἐξαντλεῖται οὐσιαστικὰ στὴν ἀντιμετώπιση ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων κανονικῆς φύσεως σχετικῶν τόσο μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση, ὅσο καὶ μὲ τὸν ἰδιωτικὸ βίο τῶν ὀρθοδόξων, καθὼς ἡ πλειοψηφία τῶν κειμένων του ἀσχολεῖται μὲ τὸ οἰκογενειακὸ δίκαιο καὶ εἰδικότερα μὲ τὸ διαζύγιο. Γι' αὐτὸ βλ. εἰδικὰ τί μελέτες τῶν ΚΑΤΕΡΕΛΟΣ Ε., *Die Auflösung der Ehe bei Demetrios Chomatianos und Johannes Apokaukos. Ein Beitrag zur byzantinischen Rechtsgeschichte des 13. Jahrhunderts*, (Diss.), Frankfurt a. M. 1992 καὶ ANGOLD Μ., «Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία καὶ τὰ προβλήματα τοῦ γάμου. Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, μητροπολίτη Ναυπάκτου», *Δωδώνη* 17 (1988), σ. 179-194.

92. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. πρόσφατα ANGOLD Μ., *Church and Society in Byzantium*, σ. 126 ἐξ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *The Fourth Crusade. Event and Context*. New York 2003. ACKERMANN U., *Die Eroberung Konstantinopels durch den Kreuzfahrerheer 1204*, München 2004. ΣΤΑΥΡΟΥ Μ., «Le catastrophe de 1204 et ses conséquences sur l'unité chrétienne», *Istina* 49 (2004), σ. 339-360. ΚÜLZER Α., «Die Eroberung von Konstantinopel im Jahre 1204 in der Erinnerung der Byzantiner», ἐν G. Ortalli-G. Ravegnani u. P. Schreiner (a cura di), *Quarta Crociata. Venezia - Bisanzio - Impero Latino*, t. II, Venezia 2006, σ. 619-632 καὶ ΤΣΙΡΠΑΝΑΗ Ζ., «Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1204 κατὰ τὶς δυτικὲς πηγές. Ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση στὸ ζήτημα τῆς “ἐκτροπῆς”», ἐν Ν.Γ. Μοσχονᾶ (ἐπιμ.), *Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος*, σ. 165-201.

ψη τῶν περισσότερων ἐδαφῶν τῆς ἀπὸ τοὺς Λατίνους ἡγεμόνες καὶ τῆ δημιουργία τῶν λατινικῶν κρατῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδώρου Λάσκαρη καὶ τῆς ἔδρας τοῦ Πατριαρχείου στὴ Νίκαια⁹³, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία τῆς ὁμώνυμης αὐτοκρατορίας, γεγονὸς ποὺ εἶχε ὡς συνέπεια πέραν τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα στὸ ὑπὸ σύσταση κράτος τῆς Ἡπείρου καὶ τὴν αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας γιὰ τὴν πολιτικὴ του αὐτονομία καὶ τὴ διεκδίκηση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τίτλου ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες τοῦ Κομνηνοῦ⁹⁴. Γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν χρησιμοποιήθηκε ὡς μοχλὸς πίεσης ἐκ μέρους τοῦ Θεοδώρου ἡ προβολὴ τοῦ αἰτήματος τῆς αὐτονομίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ δυτικοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου μὲ κέντρο τὴ Ναύπακτο, ἐνέργεια ἡ ὁποία συνιστοῦσε ἐξαιρετικῆς βαρῦτητας ἐπιχείρημα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐπιστροφή, γιὰ τὴν ἐκπλήρωσή του, τῆς ἀντιλατινικῆς πολιτικῆς σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν διαλλακτικότερη ἔναντι τῶν Λατίνων καὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου στάση τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας⁹⁵.

Πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴν εὐόδωση τῆς πολιτικῆς αὐτῆς τοῦ Θεοδώρου διαδραμάτισε ἀναμφισβήτητα ὁ Ἀπόκαυκος ὡς μητροπολίτης Ναυπάκτου⁹⁶, μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ὁποίου σκιαγραφεῖται σαφῶς ἡ στάση του ἔναντι τῶν Λατίνων καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῶν πολιτικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Κομνηνοῦ, καθὼς εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ ἄρχοντες τῆς Ἡπείρου ἄσκησαν γενικὰ ἐχθρική πολιτικὴ ἔναντι τῶν Λατίνων, περισσότερο ἐξ αἰτίας τῶν πολιτικῶν τους στοχεύσεων καὶ λιγότερο ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν τους πεποιθήσεων⁹⁷, οἱ ὁποῖες θεωροῦμε ὅτι ὑπαγόρευαν κατὰ κύριο λόγο τὴν ἀρνητικὴν στάση τοῦ Ἀπόκαυκου ἀπέναντί τους. Ἔτσι ὁ Μιχαὴλ Κομνηνός⁹⁸ προέβαλε τὸν ἑαυτοῦ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὡς

93. Γι' αὐτὸ βλ. τὴ μελέτη τοῦ ANGOLD M., *Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford 1975.

94. STAVRIDOU-ZAFRAKA A., «The political Ideology of the State of Epiros», ἐν A.E. Laiou (ed.), *Urbs Capta*, σ. 319 ἐξ.

95. Πρὸβλ. στὸ *Ἀντίγραμμο τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267¹⁸⁻²⁹.

96. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 65.

97. Τοῦτο προκύπτει σαφῶς ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξη τοῦ Θεοδώρου νὰ ὑπαγάγει τὶς ἐκκλησιαστικὰς ἐπαρχίες τοῦ κράτους του στὴ δικαιοδοσία τοῦ Ρώμης, προκειμένου νὰ ἀποκτήσει πολιτικὴ αὐτονομία ἀπὸ τὴ Νίκαια. Γι' αὐτὸ βλ. *Πιπτάκιον τῶν ὅλων ἀρχιερέων πρὸς τὸν πατριάρχη*, 26, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 291¹⁶⁻²².

98. Γιὰ τὸ Μιχαὴλ εἰδικότερα βλ. ΒΑΡΖΟΥ Κ., *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. 2, Θεσσαλο-

υπερασπιστή τῶν δυτικῶν περιοχῶν τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ἔναντι τῶν Λατίνων⁹⁹, ἐνῶ ὁ ἕτεροθαλής ἀδελφός καὶ διάδοχός του Θεόδωρος¹⁰⁰ ἔθεσε ὡς σκοπὸ «τῆς βασιλείας του» τὴν ἀπελευθέρωση ὅλων τῶν κατακτημένων περιοχῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς Λατίνους, τοὺς ὁποίους ἀρχικὰ ἐξεδίωξε ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, ἐνῶ τὸ 1224 κατέλαβε τὴ Θεσσαλονίκη, διακηρύσσοντας παρᾶλληλα μὲ τὴ στέψη του¹⁰¹ ἐκεῖ τὴν πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία τῶν κτήσεών του ἀπὸ τὴ Νίκαια¹⁰², μὲ ἀπώτερο στόχο τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τὴν περιβολὴ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ διαδήματος τῶν Ρωμαίων. Σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια εἶχε ἔνθερμο ὑποστηρικτὴ καὶ ἀρωγὸ τὸν Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε ὅτι ὁ ἡγεμόνας τῆς Ἠπείρου μὲ τὶς πολεμικὲς του ἐνέργειες ἐπιτελοῦσε ἔργο προστάτη πολιτικοῦ ἄρχοντα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ὑπό-

νίκη 1984, σ. 669-689. OSROGORSKY G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, Γ', σ. 108 ἔξ. NICOL D.M., «Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ οἱ αὐτοκράτορες Ἑλλάδος καὶ Λατίνων», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, Α', σ. 236 ἔξ. KARPOZIOS A.D., *The Ecclesiastical Controversy*, σ. 31 ἔξ. ΚΟΡΔΩΣΗ Μ.Σ., «Σχέσεις τοῦ Μιχαὴλ Δούκα μὲ τὴν Πελοπόννησο», *Ἠπειρωτικὰ Χρονικά* 22 (1980), σ. 49-57. ΛΑΠΠΑ Ν., *Ὁ Μιχαὴλ Α' Δούκας καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ Κράτους τῆς Ἠπείρου*, Θεσσαλονίκη 1988. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 69 ἔξ. ΛΑΠΠΑ Ν.Α., *Πολιτικὴ Ἱστορία τοῦ Κράτους τῆς Ἠπείρου κατὰ τὸν 13° αἰ.*, σ. 56 ἔξ.

99. NICOL D.M., *Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου*, σ. 10.

100. Γιὰ τὸ Θεόδωρο βλ. ΒΑΡΖΟΥ Κ., *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. 2, σ. 548-637. OSROGORSKY G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, Γ', σ. 109 ἔξ. NICOL D.M., «Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ οἱ αὐτοκράτορες Ἑλλάδος καὶ Λατίνων», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, Α', σ. 242 ἔξ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 73 ἔξ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ Α., «Ἡ κοινωνία τῆς Ἠπείρου στὸ Κράτος τοῦ Θεοδώρου Δούκα», ἐν Ε. Χρυσοῦ (ἐπιμ.), *Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου* (Ἄρτα 27-31 Μαΐου 1990), Ἀθήνα 1993, σ. 313-333. ΛΑΠΠΑ Ν.Α., *Πολιτικὴ Ἱστορία τοῦ Κράτους τῆς Ἠπείρου κατὰ τὸν 13° αἰ.*, σ. 103 ἔξ.

101. Γιὰ τὴν στέψη τοῦ Θεοδώρου στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν προβληματικὴ σχετικὰ μὲ τὸ χρόνο ποὺ πραγματοποιήθηκε βλ. εἰδικότερα ΒΕΗ-ΣΕΦΕΡΛΗ Σ., «Ὁ χρόνος στέψεως τοῦ Θεοδώρου Δούκα ὡς προσδιορίζεται ἔξ ἀνεκδότων γραμμάτων Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου» *BNJ* 21 (1976), σ. 272-279. KARPOZIOS A., «The Date of the Coronation of Theodoros Doukas Angelos», *Βυζαντινὰ* 6 (1974), σ. 253-261. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., «Ὁ χρόνος τῆς στέψης τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἠπείρου Θεοδώρου Α' Κομνηνοῦ», *Ἠπειρωτικὰ Χρονικά* 29 (1987), σ. 39-48. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ Α., «Συμβολὴ στὸ ζήτημα τῆς ἀναγόρευσης τοῦ Θεοδώρου Δούκα», ἐν *Ἀφιέρωμα στὸν Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 37-62 καὶ ΓΑΛΙΩΝΗ ΑΙΚ., *Γεώργιος Βαρδάνης*, σ. 157-158.

102. SETTON K.M., *The Papacy and the Levant, I*, σ. 51. NICOL D.M., *Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου*, σ. 12-13. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261)», *ΙΕΕ* 9 (1980), σ. 81.

δουλων ὑπηκόων τῆς αὐτοκρατορίας, ἐφ' ὅσον μὲ τοὺς ἀγῶνες του, τῆς «*Ἰταλικῆς χειρὸς ἠλευθέρωσε*» τὴν «*ἐκκλησίαν Νέων Πατρῶν*»¹⁰³, ὅπως καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἐπαρχίες τῆς Θεσσαλίας ποὺ βρισκόνταν ὑπὸ «*ζυγὸν δουλείας*», ἀπαλλάσσοντάς τες ἀπὸ τῆ σκληρότητα «*τῶν θεομισῶν Ἰταλῶν*»¹⁰⁴. Ὁ Θεόδωρος κατὰ τὸν Ἰωάννη ἀποδείχθηκε «*ρύστης μετὰ Θεὸν καὶ σωτὴρ (...)* καὶ *αὐτοτελὴς σωτηρία*»¹⁰⁵ γιὰ τοὺς ἀπελευθερωμένους πλέον ὑπηκόους του¹⁰⁶, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸ μητροπολίτη Ναυπάκτου, ἀφοῦ ἀγωνίστηκε «*ὑπὲρ τοῦ ἀφανισμοῦ τῶν καταπολεμησάντων ἡμᾶς ἀθέων Λατίνων*»¹⁰⁷, ἀποκαθαίροντας τὶς περιοχὲς ποὺ ἀνακοῦσε ἀπὸ τῆ λατινικὴ μάστιγα¹⁰⁸, λυτρώνοντας τὸ ἐκεῖ ἐκκλησιαστικὸ πλήρωμα, δηλαδή «*πολλὰ ἐπισκοπεῖα Θεοῦ καὶ ἱερά μοναστήρια τῆς λατινικῆς (...)* *μιαρίας*»¹⁰⁹.

Γεγονὸς ἀδιαμφισβήτητο παραμένει ὅτι οἱ Λατῖνοι, προσπαθώντας νὰ προσελκύσουν τὸ ὀρθόδοξο στοιχεῖο τῶν περιοχῶν ποὺ κατακοῦσαν στὸ ρωμαιοκαθολικὸ δόγμα, ἐπεδίωκαν πρωτίστως τὸν πνευματικὸ ἀποκεφαλισμὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν μὲ τὴν ἐκδίωξη τῶν ἀρχιερέων ἀπὸ τὶς μητροπόλεις ἢ τὶς ἐπισκοπὲς τους καὶ τῶν ἡγουμένων ἀπὸ τὶς μονές τους, μὲ παράλληλη ἐγκατάσταση σ' αὐτὲς Λατίνων κληρικῶν, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Κομνηνός, παράλλη-

103. *Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν*, 2, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 243¹⁵⁻¹⁶. Βλ. καὶ NICOL D., «Ἀπὸ τὴν Ἄλωση ὡς τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261)», *ΙΕΕ* 9 (1980), σ. 83.

104. *Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν, ὅτε τὸν Πλαταμίωνα παρέλαβε καὶ ὑπέστρεψε*, 4, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 247¹⁻³. Πρβλ. OSROGORSKY G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, Γ', σ. 110 καὶ SETTON K.M., *The Papacy and the Levant*, I, σ. 45.

105. *Πρᾶξις συνοδικῆ περὶ τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως*, 24, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 285²⁰.

106. Γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ στὶς λατινοκρατούμενες περιοχὲς βλ. ΣΥΓΚΕΛΑΟΥ Ε., *Ὁ πόλεμος στὸ δυτικὸ ἑλλαδικὸ χῶρο κατὰ τὸν Ἑγπερο Μεσαίωνα (13^{ος}-15^{ος} αἰ.)*, Ἀθήνα 2008, σ. 126 ἔξ. καὶ ΓΑΣΠΑΡΗ Χ., «Ὁ Ἑλληνισμὸς μετὰ τὴν ἄλωση τοῦ 1204», ἐν Ν.Γ. Μοσχονᾶ (ἐπιμ.), *Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος*, σ. 269-286.

107. *Πρᾶξις συνοδικῆ περὶ τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως*, 24, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 285²⁴⁻²⁵.

108. «Ὀχθους λατινικούς» *Πρᾶξις συνοδικῆ περὶ τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως*, 24, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 285³¹.

109. *Πρᾶξις συνοδικῆ περὶ τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως*, 24, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 285³¹. Γιὰ τὶς συνέπειες στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση γενικᾶ βλ. ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ Α., «Οἱ συνέπειες τῆς Σταυροφορίας στὸ ἐκκλησιαστικὸ πεδίο. Πνευματικὴ δικαιοδοσία, ἐπιρροὲς καὶ ἀνατροπές», ἐν Ν.Γ. Μοσχονᾶ (ἐπιμ.), *Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος*, σ. 343-364.

λα μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν διαφόρων περιοχῶν φρόντιζε ἐπισταμένως νὰ ἐκδιώκει προφανῶς καὶ τοὺς Λατίνους ἐπισκόπους ἢ μοναχοὺς καὶ νὰ ἀποκαθιστᾶ στὶς ἔδρες τους, τόσο τοὺς φυγάδες ὀρθόδοξους ἀρχιερεῖς, ὅσο καὶ τοὺς ἡγουμένους στὶς μονές τους¹¹⁰, ἔργο τὸ ὁποῖο μάλιστα στέφθηκε μὲ ἐπιτυχία¹¹¹. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ κύριος λόγος πού τὸν προτρέπει ὁ Ἀπόκαυκος νὰ συνεχίσει τὸν ἀγῶνα του γιὰ νὰ ἐκκαθαρίσει τοὺς ναοὺς καὶ τὶς πόλεις πού θὰ ἀπελευθερώσει στὴ συνέχεια «τῆς ἰταλικῆς μιαρίας»¹¹², θεωρώντας ὡς ὀρθότερη γιὰ τὴν τότε χρονικὴ συγκυρία τὴν ἐχθρική πολιτικὴ πού ἐφάρμοξε ἔναντι τῶν Λατίνων ὁ Θεόδωρος, ὁ ὁποῖος δὲν ἔσπευδε, ὅπως ὁ αὐτοκράτορας τῆς Νίκαιας νὰ συνάψει σχέσεις ἢ νὰ διαλεχθεῖ μαζί τους παραχωρώντας ἐδάφη, ἢ καταβάλλοντας χρήματα, προκειμένου νὰ ἀνακόψει τὴν κατακτητικὴ μανία «τῶν κοινῶν ἐχθρῶν»¹¹³, διότι, ὅπως πίστευε, οὔτε ἡ προσφορὰ ἀρμάτων ἢ ἀλόγων, ἀλλὰ οὔτε τὰ πολεμικὰ λάφυρα, ὁ χρυσὸς ἢ ὁ ἄργυρος, θὰ ἦταν ἱκανὰ νὰ πείσουν «τοῖς ἀλιτηρίοις τούτοις»¹¹⁴ νὰ καταπαύσουν τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν ἐδαφῶν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἄσκηση βίας ἐναντίον τῶν ὑπηκόων τῆς. Ἀντίθετα ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου, συντασσόμενος πλήρως μὲ τὴν

110. «ἐν τούτοις μὲν τοὺς φυγάδας τοῦ Κυρίου ἀρχιερεῖς ἐμπρέπειν τοῖς σφετέραις ἐπισκοπαῖς ὠκονόμησεν, ἐν τούτοις δὲ τοὺς ἡγουμένους αὐθὶς ἀπεκατέστησεν» *Πρᾶξις συνοδικῆ περι τῆς τοῦ δεσπότη Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως*, 24, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 285³¹-286².

111. Ὁ ἡγεμόνας τῆς Ἡπείρου φρόντισε, ὥστε «τὰ ἐπισκοπεῖα Θεοῦ λατινικῆς μιαρίας ἀπελυτρώσατο, (...) μοναδικὴν πολιτείαν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀπεκατέστησε, πᾶν χρηστόν, πᾶν σωτήριον τῷ κλήρῳ Χριστοῦ ἐχαρίσατο» *Πιπτάκιον τῶν ὄλων ἀρχιερέων πρὸς τὸν πατριάρχη*, 26, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 292²⁵⁻²⁸. Βλ. γιὰ τὴν στάση τῶν Λατίνων ἔναντι τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου WOLFF R.L., «The Organisation of the latin Patriarchate of Constantinople», *Traditio* 4 (1948), 33-60. NICOL D., «Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὴν ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261)», *IEE* 9 (1980), σ. 82. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ οἱ αὐτοκράτορες Ἑλλάδος καὶ Λατίνων», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Α'*, σ. 241 ἔξ. καὶ SETTON K.M., «Οἱ Λατῖνοι στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἰγαῖο ἀπὸ τὴν Τέταρτη Σταυροφορία ὡς τὸ τέλος τοῦ μεσαίωνα, ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Α'*, σ. 303 ἔξ.

112. *Πρὸς τὸν κρατοῦντα*, 69, ἐκδ. N.A. Bees-E. Bees Seferli, «Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien)», *BNJ* 21 (1976), σ. 128³⁴. Πρβλ. καὶ ΓΟΥΝΑΡΙΑΝ Π., «Οἱ πολιτικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀντίσταση τοῦ Λατίνους τὸ 1204», *Σύμμεικτα* 4 (1983), σ. 143-160.

113. *Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267¹⁸⁻²⁰.

114. *Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267²³.

τακτική του ἄρχοντα τῆς Ἠπείρου καὶ ὑποστηρίζοντας ἔνθερμα τὶς ἐνέργειές του ἐναντίον τῶν Λατίνων κατακτητῶν, τὸν παρουσιάζει ὡς ἱκανὸ καὶ γενναῖο στρατηγὸ, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ σχεδίαζε πρῶτα, ὀρθὰ καὶ μεθοδικά, τὴν κάθε του κίνηση, ἐξορμοῦσε κατόπιν μὲ ἐπιτυχία ἐναντίον τῶν Λατίνων, ἐκλαμβάνοντας καὶ ἀντιμετωπίζοντάς τους ὡς «κοινούς (...) τυράννους»¹¹⁵. Ὑπερασπιζόμενος μάλιστα μὲ σθένος τὴν ἀντιλατινικὴ στάση τοῦ Κομνηνοῦ, δὲν διστάζει νὰ ὑποστηρίξει, ἀπευθυνόμενος στὸν πατριάρχη Μανουήλ, ὅτι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας, θὰ ἦταν ἀποτελεσματικότερη στὴν συγκυρία αὐτὴ ἡ πολεμικὴ ἀντιμετώπιση τῶν κατακτητῶν, καὶ μάλιστα μὲ τὴ σύναψη συμμαχίας μεταξὺ τῶν δύο ἡγεμόνων, τῆς Νίκαιας καὶ τῆς Ἠπείρου¹¹⁶, ἐναντίον τους, παρὰ ἡ προσπάθεια εἰρηνικῆς διευθέτησης τῶν ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς παράλληλης ἐπίλυσης ἢ τοῦ περιορισμοῦ τῶν πολιτικῶν, ὅπως πίστευε ὁ αὐτοκράτορας τῆς Νίκαιας.

Ἡ πλήρης καὶ χωρὶς διάκριση ἐξάρτηση τῆς στάσης τοῦ Ἀπόκαυκου ἐναντὶ τῶν Λατίνων ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἐπιδιώξεις τοῦ Θεόδωρου Κομνηνοῦ ἐξάγεται σαφέστατα καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς μὴ ἀνταπόκρισής του στὴν πρόσκληση τοῦ πατριάρχη Μανουήλ στὴ Νίκαια¹¹⁷ μὲ σκοπὸ τὴν προσπάθεια συνδιαλλαγῆς μὲ τὴ Ρώμη, ἡ ὁποία ὀφειλόταν, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ὄχι τόσο σὲ ἐκκλησιαστικούς, ὅσο κυρίως σὲ πολιτικούς λόγους, πού σχετίζονταν μὲ τὴν αὐτονομία τοῦ νεοσύστατου κράτους τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὴ Νίκαια, καθότι ἡ ἀποδοχὴ τῆς πατριαρχικῆς πρόσκλησης καὶ ἡ προσέλευση ἀντιπροσωπείας ἢ τοῦ ἴδιου τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου στὴ Νίκαια¹¹⁸, θὰ ἀποτελοῦσε ἀναγνώριση καὶ πιστο-

115. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267²⁵. Ἐπίσης βλ. ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ Ε., Ὁ πόλεμος στὸ δυτικὸ ἑλλαδικὸ χῶρο, σ. 149 ἔξ.

116. Θεωροῦμε ὅτι αὐτὸ ἔννοεῖ ὁ Ἀπόκαυκος ὅταν γράφει «τί δ' ἂν εἰργάσαντο δύο, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ θεοῦ, συνόντες ἀλλήλους καὶ συνασπίζοντες;» Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 267³⁰⁻³¹. Πρβλ. καὶ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 65.

117. «τοῦ συναγαγεῖν εἰς Νίκαιαν τοὺς ἀπανταχόθι ἀρχιερεῖς τοὺς τε τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς ὑπὸ τὸν Ἀλεξανδρείας τὸν Ἀντιοχείας καὶ τὸν Ἱεροσολύμων, ἐφ' ᾧ κοινῇ βουλῇ καὶ ψήφῳ πρέσβεις πρὸς τὸν πάπαν τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης σταλῆναι χάριν τοῦ λυθῆναι τὰ σκάνδαλα καὶ πρὸς ἀλλήλας εἰρηνεύσαι τὰς ἐκκλησίας καὶ ὁμοφωνῆσαι τοῦ λοιποῦ πάντας χριστιανούς» Τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Ναυπάκτου ..., 14, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 264¹²⁻¹⁷.

118. Τοῦ ζητᾶ συγκεκριμένα «ἵνα εἷς ἢ καὶ δύο τῶν αὐτόθι ἀρχιερέων παραγέωνται προθύμως μετὰ συναινέσεως τῶν ἄλλων εἰς τὴν προκειμένην συνέλευσιν. Εἰ δὲ καὶ αὐτόστατος σύ (...)

ποίηση τοῦ γεγονότος τῆς παραμονῆς τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ τῶν ὑπ' αὐτὴν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν στὴν κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, κάτι τὸ ὁποῖο ἤθελε νὰ ἀποφύγει ὁ Ἀπόκαυκος, μὲ τὴν παρότρυνση προφανῶς καὶ τοῦ Κομνηνοῦ. Γι' αὐτὸ κι ἐπειδὴ στὴν πρόσκληση αὐτὴ ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου διεῖδε προφανῶς κίνηση τοῦ πατριάρχη μὲ προτροπὴ τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδώρου Λάσκαρη καὶ ἄρα πολιτικὸ κίνητρο¹¹⁹, προσπάθησε ἀπορρίπτοντάς τὴν στὴν πραγματικότητα, νὰ μὴν προσέλθει, ἀλλὰ, προβαλλόμενος ἐμμέσως ὡς προκαθήμενος αὐτόνομης Ἐκκλησίας, νὰ ἀποστείλει ἐκπρόσωπό του στὴ Ρώμη, ἀφοῦ ἤθελε πιθανῶς νὰ υπογραμμίσαι ὅτι ἐνδιαφέρεται μὲν πραγματικὰ γιὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῆς ἐνότητας τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ παράλληλα ἐπιθυμεῖ νὰ κατοχυρώσει καὶ τὴν αὐτονομία τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου, ἀποστέλλοντάς γιὰ τὴν πρεσβεία στὴν Ρώμη μαζὶ μὲ τοὺς λοιποὺς ἀντιπροσώπους τῶν τεσσάρων πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸ δικό του¹²⁰, προσπαθώντας προφανῶς, μὲ τὴν προβολὴ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἡπείρου ὡς ἀνεξάρτητων ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως στὴ Ρώμη, νὰ ὑποβοηθήσει τὴν ὑπόθεση τῆς πολιτικῆς αὐτονομίης καὶ ἐνδυναμώσης τῆς Ἡπείρου μὲ σκοπὸ τὴ διεκδικήση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τίτλου ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς¹²¹, ἴσως καὶ μὲ τὴ μελλοντικὴ βοήθεια σ' αὐτὸ τοῦ προκαθημένου τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης.

οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅποσα τοῦτο ἀποδεξόμεθα» *Τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Ναυπάκτου ...*, 14, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV3 (1896), σ. 264²⁶⁻²⁸ καὶ 29-30. Πρβλ. καὶ NICOL D.M., «Ecclesiastical Relations between the Despotate of Epirus and the Kingdom of Nikaea», *Byzantion* 22 (1952), σ. 207 ἔξ.

119. Ἡ ἀποδοχὴ καὶ ἡ ἀνταπόκριση στὴν πρόσκληση τοῦ πατριάρχη θὰ σήμαινε οὐσιαστικὰ ἀναγνώριση στὴν πράξη τῆς κανονικῆς ἐξάρτησης τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὴ θεώρησή της ὡς μιᾶς ἀπὸ τὶς μητροπόλεις του καὶ ὄχι ὡς αὐτόνομης Ἐκκλησίας τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου ὅπως ἐπιθυμοῦσε ἀνοικτὰ ὁ Θεόδωρος Κομνηνὸς καὶ ἐμμέσως, πλὴν σαφῶς καὶ στὴν πράξη ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης. Βλ. ΠΟΛΑΚΗ Π., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 37-38.

120. *Ἀντίγραμμο τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχη*, 15, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV3 (1896), σ. 266²⁶⁻³¹.

121. Αὐτὸ εἶναι κάτι πον εὐχεται συχνὰ στὸ Θεόδωρο, καθὼς τοῦ γράφει «Καὶ ὡς εὐχὴν ἐπαναλαβεῖν, δάη σοὶ Κύριος πάντα τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου καὶ πᾶσαν τὴν βουλὴν σου πληρῶσαι· ἅ εἰσιν, ὡς ἐγὼ εὐστόχως ὑπολογίζομαι, πάντα συμπατήσαι ἐχθρὸν καὶ γῆν πατήσαι τῆς Κωνσταντίνου καὶ τὴν ἐν τοῖς ἐκείσε βασιλείοις αὐλήν» *Τῷ βασιλεῖ*, 25, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV3 (1896), σ. 288⁹⁻¹². Πρβλ. NICOL D., «Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ οἱ αὐτοκράτορες Ἑλλάδος καὶ Λατίνων», ἐν *Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, Α', σ. 242-242. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Κ., *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*,

Προκειμένου, τέλος, να κατανοηθεί σαφέστερα ή περιγραφείσα παραπάνω στάση του Ἀπόκαυκου στην πρόσκληση του πατριάρχη, αλλά και να καταδειχθεί ή πλήρης προσήλωσή του στην πολιτική του Κομνηνοῦ ἔναντι τῶν Λατίνων, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ παρακολουθήσει κανεὶς ὅσα τοῦ γράφει καὶ πάλι ἀναφορικά μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς κανονικῆς ὑπαγωγῆς τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν πὺν περιλαμβάνονταν ἐντὸς τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου στὸν παπικὸ θρόνο, μὲ ἀντάλλαγμα βέβαια τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς τους αὐτονομίας ἀπὸ τὴ Ρώμη καὶ τοὺς δυτικούς ἡγεμόνες, κάτι τὸ ὁποῖο ἔρχεται φαινομενικὰ σὲ εὐθεῖα ἀντίθεση τόσο μὲ τὴν ἀντιλατινικὴ στάση τοῦ Κομνηνοῦ, ὅσο καὶ μὲ τὴ δική του. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ἡ κίνηση αὐτὴ δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ ἕναν τακτικὸ πολιτικὸ ἐλιγμὸ τοῦ ἄρχοντα τῆς Ἡπείρου μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη καὶ σύμπραξη ὅπωςδὴποτε, ἢ ἴσως καὶ τὴν ἔμπνευση, τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου, ὁ ὁποῖος τονίζει σαφῶς στὸν πατριάρχη ὅτι μίᾳ τέτοια ἐξέλιξη κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Θεοδώρου, παρ' ὅλο πὺν δὲν θὰ τὸν ἔβρισκε ἀπολύτως σύμφωνο καὶ δὲν θὰ τὴν ἀκολουθοῦσε «κατὰ γνώμην μέντοι ἐκούσιον», θὰ ἦταν ὅμως ὑποχρεωμένος νὰ τὴν ἀποδεχθεῖ «κατ' ἀνάγκην»¹²², ὡς προκαθήμενος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἐπικράτειάς του. Πρέπει νὰ τονιστεῖ βέβαια στὸ σημεῖο αὐτό, ὅτι ἡ προοπτικὴ τῆς ὑπαγωγῆς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἡπείρου στὸν παπικὸ θρόνο δὲν ἀποτελοῦσε, ὅπως ἀποδείχθηκε τελικὰ, πραγματικὴ ἐπιθυμία τοῦ σταθερὰ ἀντιλατίνου Κομνηνοῦ, οὔτε βέβαια δεῖγμα ἀλλαγῆς στάσης του ἀπέναντι στοὺς Λατίνους, ἀλλὰ κυρίως μέσο πίεσης πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν παραχώρηση ἐκκλησιαστικῆς αὐτονομίας στὴν Ἡπειρο μὲ τὴ σύμπραξη σ' αὐτὸ καὶ τοῦ Ἰωάννη, προκειμένου νὰ ἐδραιώσει μὲσω αὐτῆς τὴν πολιτικὴ του ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὸ νόμιμο αὐτοκράτορα στὴ Νίκαια. Μίᾳ τέτοια κίνηση βέβαια, ἂν καὶ δὲν πραγματοποιήθηκε τελικὰ, εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς σχεδὸν ἀπόλυτης ἐξάρτησης τῆς στάσης τοῦ Ἀπόκαυκου ἔναντι τῶν Λατίνων ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ Θεοδώ-

σ. 63 ἐξ. Γενικότερα γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ Α., «Ἡ δυναστικὴ κρίση στὸ Βυζάντιο», ἐν Ν.Γ. Μοσχονᾶ (ἐπιμ.), *Ἡ Τέταρτη Σταυροφορία καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος*, σ. 147-164. Γιὰ τὴν ἀντιπαράθεση Νίκαιας καὶ Ἡπείρου σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. OSROGORSKY G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, Γ'*, σ. 109 καὶ τὴν εἰδικὴ μελέτη τῆς ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ Α., *Νίκαια καὶ Ἡπειρος τὸν 13^ο αἰῶνα. Ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνακτήσουν τὴν αὐτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη 1990.

122. Πιπτάκιον τῶν ὄλων ἀρχιερέων πρὸς τὸν πατριάρχη, 26, ἐκδ. V.G. Vasiljevskij, «Epirotica saeculi XIII», VV 3 (1896), σ. 291²².

ρου Κομνηνοῦ ἀκόμη καὶ σὲ ἐνδεχόμενες φιλολατινικές του ἐνέργειες, ὅπως αὐτὴ τῆς κανονικῆς ὑπαγωγῆς στὸν παπικὸ θρόνο, γεγονὸς βέβαια πὺν δὲν σημαίνει ἐπίσης ὅτι ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου μετέβαλε τὰ ἀντιλατινικά του αἰσθήματα, οὔτε βέβαια ὅτι παρέλειψε νὰ ὑπερασπίζεται τὴ γενικότερη ἀντιλατινικὴ πολιτικὴ τοῦ Κομνηνοῦ, ἀφοῦ πίστευε ὅτι ἡ ὑποστήριξη τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἡπείρου ἦταν ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ τὴν ὑποβοήθηση τῆς ἐπίτευξης τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀπελευθέρωσης τῶν κατακτημένων περιοχῶν ἀπὸ τὸ λατινικὸ ζυγὸ.

Συμπεράσματα

Στὸ πλαίσιο τῆς διερεύνησης καὶ συμπλήρωσης τῶν πτυχῶν τῆς προσωπικότητος τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀπόκαυκου (ca.1153/60-1233/34) καταβλήθηκε προσπάθεια νὰ παρουσιαστῆ καὶ νὰ ἀναλυθεῖ μὲ τὴν παροῦσα μελέτη, ἢ μὲχρι σήμερα ἄγνωστη ἀπ' αὐτὲς πὺν ἀφορᾶ τὴ στάση του ἔναντι τῶν Λατίνων, ἢ ὅποια ὄχι μόνο δὲ διαφέρει ἀπὸ ἐκείνη τοῦ περιβάλλοντος στὸ ὅποιο ἔζησε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 12^{ου} μὲχρι καὶ τὲς τρεῖς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 13^{ου} αἰ. στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὲς περιοχὲς τοῦ διαμορφούμενου κράτους τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ συνιστᾶ σαφῆ ἔκφραση, ἀποτύπωση καὶ ἀναπαραγωγή τοῦ ἀρνητικοῦ κλίματος πὺν εἶχε ἐπικρατήσει γενικότερα γι' αὐτοὺς στὴν Ἀνατολὴ μετὰ τὸν 11^ο αἰ.

Ἡ στάση τοῦ Ἀπόκαυκου δηλαδὴ ἔναντι τῶν Λατίνων, ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα τῶν ἴδιων σχεδὸν παραγόντων πὺν ὑπαγόρευσαν τὴν ἐχθρικὴν στάση τῆς Ἀνατολῆς γενικότερα ἀπέναντί τους, γι' αὐτὸ καὶ ἦταν σαφέστατα ἀρνητικὴ μὲ κυριότερο παράγοντα καλλιέργειας καὶ διατήρησής της γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὴν ποικίλη δραστηριότητα τῶν Λατίνων ὡς ἐμπόρων ἀρχικὰ καὶ κατόπιν ὡς ἐπιδρομέων καὶ κατακτητῶν, μὲ ἀποκορύφωμα βέβαια τὴν τραγικὴ ἐμπειρία τῶν φοβερῶν καταστροφῶν πὺν ὑπέστη ἡ αὐτοκρατορία, ἀλλὰ καὶ τῶν ποικίλων βασανιστηρίων τοῦ ὀρθοδόξου στοιχείου τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν πὺν κατακτοῦσαν γιὰ ὑποταγὴ στὴν πρᾶσβυτέρα Ρώμη. Στὴν ἀντιλατινικὴ του στάση συνέβαλε οὐσιαστικὰ βέβαια καὶ ἡ περιρρέουσα ἐχθρικὴ ἀτμόσφαιρα γι' αὐτοὺς τοῦ περιβάλλοντος στὸ ὅποιο ἀνδρώθηκε, τὸ ὅποιο ἦταν ἀρνητικὰ φορτισμένο ἔναντίον τους, ἀλλὰ καὶ οἱ σοβαρὲς θεολογικὲς διαφορὲς, οἱ ὅποἰες ἦταν μὲν σαφῶς ἀποδοκιμαστέες ὡς αἰρετικὲς ἐκ μέρους του, ὄμως δὲν εἶχαν καταστῆ ἀκόμη ἰκανὲς μὲχρι τότε γιὰ νὰ ὀδηγήσουν σὲ ὀρι-

στικό σχίσμα την Έκκλησία. Γι' αυτό κι επιθυμεί με ειλκρίνεια την έκκλησιαστική ένότητα Άνατολής και Δύσεως, ή όποία όμως θεωρεί άπαραίτητο ότι πρέπει να είναι θεμελιωμένη σε σταθερή θεολογική βάση και συμφωνία. Έκείνος ό παράγοντας από τον όποιο έξαρθήθηκε τέλος σε μεγάλο βαθμό ή άρνητική του στάση άπέναντι στους Λατίνους και άποτελεί νέο στοιχείο στη γενικότερη έρευνα για την άντιλατινική στάση της Άνατολής, ήταν ή καθολική συμπόρευσή του με την πολιτική του Θεοδώρου Κομνηνού, ή όποία ύπαγορεύθηκε εν πολλοίς από την έξέχουσα έκκλησιαστική θέση που κατείχε στο νεοσύστατο κράτος της Ήπειρου, παρόλο που ή έχθρική στάση του άρχοντα της Ήπειρου άπέναντι στους δυτικούς όφειλόταν περισσότερο σε πολιτικούς και λιγότερο σε έκκλησιαστικούς λόγους, όι όποιοι, όπως φαίνεται, ύπαγόρευσαν μάλλον την ύποστήριξη του Άπόκαυκου στην έφαρμογή της.

Όι παράγοντες συνεπώς που καλλιέργησαν, διαμόρφωσαν και προσδιόρισαν την άρνητική στάση του μητροπολίτη Ναυπάκτου άπέναντι στους Λατίνους θεωρούμε ότι ύπήρξαν όι έξής τέσσερις:

α) Το περιβάλλον της Κωνσταντινουπόλεως όπου άνδρώθηκε και της Παλαιάς Ήπειρου, όπου έδρασε ως έκκλησιαστικός ήγέτης, το όποιο ήταν έχθρικό γι' αυτούς.

β) Όι σοβαρές θεολογικές διαφορές μεταξύ της όρθόδοξης Άνατολής και της λατινικής Δύσης, που ύπήρξαν πρωταρχική αίτία για την καλλιέργεια και διατήρηση της καχυποψίας και της έλλειψης έμπιστοσύνης των Όρθοδόξων προς τους Λατίνους.

γ) Η όδυνηρή έμπειρία και γνώση των τραγικών συνεπειών που είχε για την Έκκλησία και το κράτος ή έμπορική, ίεραποστολική και στρατιωτική δραστηριότητα των Λατίνων στην Άνατολή με την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως, την ύποδούλωση των περισσότερων περιοχών της αυτοκρατορίας και όι ποικίλες διώξεις του όρθόδοξου κλήρου και λαού με σκοπό την ύπαγωγή τους στον παπικό θρόνο, κάτι που άποτέλεσε και το βασικότερο παράγοντα της άντιλατινικής του στάσης και τέλος,

δ) Η άντιλατινική πολιτική του άρχοντα της Ήπειρου Θεοδώρου Κομνηνού με την όποία ήταν άπόλυτα συντεταγμένος και της όποίας άναδείχθηκε ίσως ό πλέον ένθερμος ύποστηρικτής.